

Liesbeth Schlichting

Lexiconlijsten
Marokkaans Arabisch, Tarifit-Berbers en Turks

**Instrumenten om de taalontwikkeling te onderzoeken bij jonge
Marokkaanse en Turkse kinderen in Nederland**

Handleiding

Inhoudsopgave

Voorwoord

1. Inleiding	9
1.1 Minderheidstalen in Nederland	9
1.2 Twee- of meertalige taalontwikkeling	10
1.3 Tegelijk of ná elkaar	10
1.4 Beter één taal dan géén taal	11
1.5 Taalachterstand en taalontwikkelingsstoornissen	11
1.6 Tweede taalverwerving en taalachterstand	12
1.7 Taalonderzoek van tweetalige kinderen	13
2. Lexiconlijsten	14
2.1 Onderzoek naar de taalontwikkeling door ouderrapportage	14
2.2 De Lexilijst Nederlands en de Lexiconlijsten	14
2.3 Doel van de Lexiconlijsten	15
2.4 Berekening scores bij tweetalige lijsten	15
2.5 De indeling in semantische categorieën	17
2.6 Normeringsonderzoek Lexiconlijsten	18
3. Marokkaans-Arabisch	21
3.1 Ontwikkeling van de Lexiconlijst Marokkaans-Arabisch	21
3.2 Normeringsonderzoek Marokkaans-Arabisch	21
3.3 Resultaten	22
4. Tarifit-Berbers	24
4.1 Ontwikkeling van de Lexiconlijst Tarifit-Berbers	24
4.2 Normeringsonderzoek Tarifit-Berbers	24
4.3 Resultaten	25
5. Turks	27
5.1 Ontwikkeling van de Lexiconlijst Turks	27
5.2 Normeringsonderzoek Turks	27
5.3 Resultaten	28
6. Normeringsprocedure	30
7. Betrouwbaarheid en validiteit	31
7.1 Betrouwbaarheid	31
7.2 Validiteit	31
8. Gebruiksmogelijkheden van het instrument	37
8.1 Bruikbaarheid	37
8.2 Settings voor gebruik	37
8.3 Leeftijd van afname	37
8.4 Aanwijzingen voor gebruik	38
9. Scores	39
9.1 Ruwe score	39
9.2 Lexiquotiënten	39
9.3 Vaststellen leeftijd	39
9.4 Vaststellen van het Lexiquotiënt	39
9.5 Interpretatie van de Lexiquotiënten	40
9.6 Leeftijdsequivalenten ook bij kinderen ouder dan de normeringsleeftijd	40
10. Adviezen, Herhaling, Verwijzing en Voorlichting	42
11. Literatuurverwijzingen	44
Bijlage 1. Adressen	47
Bijlage 2. Taalanamneseformulier	48
Bijlage 3. Richtlijnen voor het werken met een tolk	49
Bijlage 4. Itemlijst Marokkaans-Arabisch in alfabetische volgorde met p-waarden	50
Bijlage 5. Itemlijst Tarifit-Berbers in alfabetische volgorde met p-waarden	52
Bijlage 6. Itemlijst Turks in alfabetische volgorde met p-waarden	55
Bijlage 7. Normtabel Marokkaans-Arabisch	58
Bijlage 8. Normtabel Tarifit-Berbers	59
Bijlage 9. Normtabel Turks	60

Voorwoord

De vroegonderkenning van kinderen met taalontwikkelingsstoornissen is van groot belang voor een tijdige interventie. Dit geldt niet alleen voor Nederlandstalige kinderen maar ook voor migrantenkinderen die thuis een andere taal dan het Nederlands als eerste taal aangeboden krijgen. Om vroegonderkenning mogelijk te maken is er behoefte aan instrumentarium. Dat ontbrak voor migrantenkinderen onder de 4 jaar geheel. Om die reden is het project Taalscreening Jonge Anderstalige Kinderen (TJAK) opgezet, gecoördineerd door de Stichting Studio Taalwetenschap te Amsterdam onder leiding van Karijn Helsloot. De Lexiconlijsten Marokkaans-Arabisch, Tarifit-Berbers en Turks, die nu voor u liggen, zijn een product van TJAK.

Een deel van het TJAK-project werd als zelfstandig project uitgevoerd door het Erasmus MC, Afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg te Rotterdam, waar met name Heleen van Agt en Harry de Koning zorg droegen voor het verzamelen van de data van de Turkse en een deel van de Tarifit-Berberssprekende kinderen. Tevens brachten zij een vervoltraject in kaart.

Ik dank de subsidiegevers voor de mogelijkheid om dit project uit te voeren. Dat waren de Stichting Kinderpostzegels Nederland (projectnummer 19973/1 Constructie Turks en Tarifit-Berbers; en projectnummer 19973/2 Constructie en normering Marokkaans-Arabisch, een deel van de normering Tarifit-Berbers alsmede Fries) en Zon-Mw (project 2100.0075: Praktische bruikbaarheid van de Turkse en Tarifit Lexiconlijsten op het consultatiebureau, en het verzamelen van normeringsgegevens voor Turks en een deel van de Tarifit-Berberse data).

Voorts dank ik de Klankbordgroep die bestond uit Mirjam Blumenthal (logopedist/A&O-psycholoog), Anneke Kesler (jeugdarts) en Claartje Slofstra-Bremer (logopedist/linguïst) voor hun waardevolle suggesties bij de uitvoering van het project.

De bewerking van de items van de Lexiconlijsten werd verzorgd door Yahya E-rramdani en Ankie van Pel (Marokkaans-Arabisch en Tarifit-Berbers) en Jeroen Aarssen (Turks). Voor het onderzoek in Rotterdam waren onderzoeksassistentes Emel Gonc-Erbasi en Mina Lhajoui aangesteld, die respectievelijk het Turks en het Tarifit-Berbers beheersen. Aan de normering van de Marokkaans-Arabisch versie heeft Inouk Boerma meegewerkt. Allen worden hartelijk bedankt voor hun inzet en expertise.

Tot slot bedank ik Henk Lutje Spelberg die de data-analyse en de normering verzorgde.

Utrecht, februari 2006,
Liesbeth Schlichting

1. Inleiding

De huidige situatie van het onderwijs in Nederland kenmerkt zich door een grote bezorgdheid rondom de taalontwikkeling van anderstalige kinderen. Die bezorgdheid betreft in eerste instantie de vaardigheid in het Nederlands. Maar anderstalige kinderen met problemen in de verwerving van het Nederlands zullen mogelijk ook problemen hebben in hun moedertaal.

De taalontwikkeling is een zeer belangrijk aspect van de algehele ontwikkeling van een kind. Dat wordt onder meer onderkend in de Jeugdgezondheidszorg waar de laatste jaren enorm veel geïnvesteerd is in de taalstimulering (JGZ-Perspectief, 2005). Een achterstand in die taalontwikkeling kan een aanwijzing zijn voor verschillende problemen. Ten eerste kan een taalachterstand een aanwijzing zijn voor een specifieke taalontwikkelingsstoornis, waarbij andere aspecten van de kinderlijke ontwikkeling geen of weinig afwijkingen vertonen. Daarnaast zal een achterblijvende taalontwikkeling mogelijk een indicatie vormen voor een gehoorsstoornis of een achterstand op een breder gebied dan alleen de taalontwikkeling.

De vroegonderkenning van een taalachterstand is een noodzakelijke voorwaarde voor een vroege behandeling, en daarom van groot belang. Voor Nederlandstalige kinderen geldt dat hun taalontwikkeling tijdig door jeugdartsen op het consultatiebureau wordt onderzocht. Dit gebeurt onder meer door het gebruik van screeningsinstrumenten, waarna bij constatering van een taalachterstand een extra consult kan volgen of een verwijzing naar een Audiologisch Centrum of een logopedist. De behandeling kan dan vroeg starten, tussen de twee en drie jaar, of nog eerder.

Er bestaan verschillende instrumenten om taalstoornissen bij Nederlandstalige kinderen op te sporen. Gebleken is dat bij invoering van een systematische screening op het consultatiebureau bij Nederlandstalige kinderen, anderhalf tot twee maal meer kinderen met vroegtijdig taalproblemen ontdekt worden (De Koning e.a., 2004). Aangetoond is tevens dat een vroege signalering, diagnose en behandeling betere kansen bieden voor het kind (Law e.a., 2004; Van Agt & De Koning, 2005).

Bij kinderen die een andere taal dan het Nederlands als moedertaal hebben, of wanneer het kind twee eerste talen heeft, is de vroegonderkenning of de taalscreening lastiger tot stand te brengen. Het onderzoek naar taalachterstand zal zich namelijk ook moeten richten op die eerste ta(a)l(en) van het kind. Onderzoek en behandeling bij meertalige kinderen was het centrale discussiepunt tijdens een expertmeeting in 1998, georganiseerd door het Nederlands Centrum Buitenlanders. De aanbevelingen, gepresenteerd in *Meertaligheid en spraak/taalmoeilijkheden bij kinderen. Voorstellen voor beleid en praktijk* van Hoogsteder, Blumenthal & Yumusak (1999), benadrukken de grote behoefte aan diagnostisch instrumentarium om jonge niet-Nederlandstalige kinderen te kunnen testen in hun eigen taal. De logopedist en de jeugdarts of verpleegkundige zal die taal in de regel niet kennen. Ook zijn er geen instrumenten waarmee deze deskundigen in de eigen taal van het zeer jonge kind een achterstand kunnen vaststellen. Dat kan betekenen dat taalachterstand en taalstoornissen bij anderstalige kinderen later ontdekt worden dan bij kinderen in een uitsluitend Nederlandse opvoedingssituatie. Dit heeft als gevolg dat verwijzing en behandeling later of niet plaats vinden. Een instrumentarium is voor deze doelgroep dus dringend gewenst.

1.1 Minderheidstalen in Nederland

Nederland is de laatste tientallen jaren een meertalige samenleving geworden, met vele tientallen talen. In 2004 telde Nederland ruim 306.000 Marokkanen, en ruim 351.000

Turken (website CBS.nl). Daarmee zijn deze twee groepen de grootste groepen allochtonen in Nederland, afgezien van Surinamers, Antillianen en Arubanen die vaker het Nederlands al vroeg hebben leren spreken.

Migranten van Marokkaanse herkomst spreken overwegend een Berbertaal namelijk Tarifit, ook wel Rif-Berbers of Riffijns genoemd. Daarnaast heeft ongeveer 30% van de Marokkanen in Nederland en Vlaanderen het Marokkaans-Arabisch als moedertaal (Dorren, 1999). Dit is een dialect van het Standaard Arabisch. Het Marokkaans-Arabisch en het Standaard Arabisch verschillen zoveel van elkaar, dat sprekers hiervan elkaar nauwelijks verstaan. Wel is het zo dat veel Marokkanen, hoofdzakelijk mannen, het Standaard Arabisch als tweede taal spreken (De Ruiter, 1991). Dat is met name zo omdat het Standaard Arabisch de schrijftaal was, en tevens de spreektaal in officiële en formele situaties. (Daarnaast is er nog het Klassiek Arabisch, de taal van de Koran.) De taalsituatie van de Berbertalen is de laatste vijftien jaar sterk gewijzigd, zowel in Marokko als in Algerije. De Berbertaal is nu in beide landen officieel erkend, en wordt gestimuleerd via het lager onderwijs. Tarifit-Berbers zal in deze handleiding zowel Tarifit-Berbers als Tarifit worden genoemd.

1.2 Twee- of meertalige taalontwikkeling

Een tweetalige taalontwikkeling is geen uitzonderlijke situatie; integendeel, op wereldniveau komt een tweetalige of meertalige ontwikkeling bij ongeveer de helft van de kinderen voor. Dat betekent dus dat deze kinderen in het dagelijks leven twee of meer talen gebruiken. Voor de Nederlandse eerste taalverwerving is beschreven hoe die ontwikkeling verloopt (Schaerlaekens, 2000). Kinderen beginnen met het begrijpen van eenvoudige taaluitingen, dan gaan ze eenwoordzinnen zeggen, vervolgens komt de ontwikkeling van de tweewoordzin op gang, en zo verder. Als kinderen twee talen tegelijk leren, dan gaat dat ongeveer op dezelfde manier (Appel & Vermeer, 2000). Er zijn dus geen grote verschillen in de manier van taal verwerven tussen kinderen die beginnen met één taal, en kinderen die tegelijk beginnen met twee, of misschien wel drie, talen. Dezelfde ontwikkelingsstadia worden doorlopen, en dezelfde soort “fouten” worden gemaakt. Hier gaan we kort op in.

Klankniveau

Kinderen die een tweede taal verwerven kunnen meestal die taal zonder accent leren spreken. Dat lukt de meeste volwassenen die een tweede taal leren niet.

Grammatica of zinsbouw

Bij kinderen die hun moedertaal leren is de zinsbouw aanvankelijk nog gebrekkig, en het vervoegen en verbuigen van woorden is nog grotendeels afwezig. Hetzelfde zien we in de tweede taalverwerving. Kinderen leren langzamerhand de verschillende grammaticale structuren van hun tweede taal.

Woordenschat

Deze komt meestal snel op gang bij het leren van een tweede taal, maar het duurt heel lang voor die op het zelfde niveau is als in de eerste taal. Een beperkte woordenschat is een grote belemmering voor het deelnemen aan onderwijs en in het algemeen voor het deelnemen aan het maatschappelijk leven.

1.3 Tegelijk of ná elkaar

We moeten bij het bestuderen van de tweede taalverwerving, en van tweede taalverwervertjes, onderscheid maken al naargelang het moment waarop de tweede taal wordt aangeboden. Als kinderen van meet af aan twee talen krijgen aangeboden, dan spreekt men van een simultane tweetaligheid, oftewel van een tweetalige eerste

taalverwerving. Het kind verwerft dan twee talen als eerste taal. Vaak zal dan de ene ouder de ene, en de andere ouder de andere taal als moedertaal hebben (Appel & Vermeer, 2000).

In andere gezinnen zal overwegend één taal gesproken worden, maar komt de tweede taal pas serieus aan bod als de kinderen naar de kinderopvang, peuterspeelzaal of basisschool gaan. Als kinderen vóór het zesde jaar taalaanbod krijgen in een tweede taal spreken we van vroege tweedetaalverwerving (De Houwer, 1998). Zo eenduidig ligt de talige situatie binnen een gezin echter lang niet altijd (Goorhuis & Schaerlaekens, 2000). Zo kan bijvoorbeeld de plaats van het Nederlands veranderen binnen een gezin zodra de (oudere) kinderen naar school gaan.

1.4 Beter één taal dan géén taal

Is tweetaligheid ongunstig voor de taalontwikkeling? Dat hoeft niet zo te zijn. Van belang is dat er voldoende aanbod is in de beide talen, of in ieder geval in één taal. Wel blijkt dat de taalverwerving bij tweetaligheid iets langzamer verloopt, maar als bij de woordenschat bijvoorbeeld de aantallen productieve woorden van de twee talen bij elkaar opgeteld worden dan kan die totale woordenschat ook groter zijn (Appel & Vermeer, 2000).

Van veel belang voor de tweetalige ontwikkeling is de houding van de omgeving ten aanzien van de betreffende taal of talen. Het gaat dan allereerst om de houding van de ouders ten aanzien van beide talen, verder over de status van de taal in de familie en in de maatschappelijke omgeving. Een positieve houding ten aanzien van een taal zal altijd bevorderlijk werken voor de ontwikkeling van het kind in die taal (De Houwer, 1995). Het allerbelangrijkst is dat een kind veel taal aangeboden krijgt, in welke taal dan ook. Een kind dat een goede taalontwikkeling heeft in de moedertaal maakt een veel grotere kans om het Nederlands ook goed te verwerven.

Vroeger werd aan ouders van bijvoorbeeld Turkse of Marokkaanse kinderen het advies gegeven om uitsluitend Nederlands tegen hun kinderen te spreken. Dat advies werd ook gegeven als die ouders gebrekkig Nederlands spraken. Het resultaat hiervan kan zijn dat deze kinderen helemaal geen vruchtbaar taalaanbod krijgen, noch in het Nederlands, noch in de eigen thuistaal. Het uitgangspunt moet hierbij zijn: beter één taal dan géén taal. Want als ouders alleen gebrekkig en beperkt Nederlands met hun kinderen praten, dan zal de taalontwikkeling van het kind ook gebrekkig en beperkt blijven.

Ouders zijn zich er over het algemeen van bewust dat het belangrijk is dat hun kinderen goed Nederlands leren. Dat zullen ze dus ook bevorderen. Meestal zijn ouders zich veel minder van bewust van het feit dat ook de thuistaal "bijgehouden" moet worden. Dat gebeurt bijvoorbeeld door een vakantie in het thuisland of door het organiseren van het samen spelen van kinderen die dezelfde taal spreken (Julien & Blumenthal, 2004), of door het kijken naar de Turkse versie van Sesamstraat.

Bij de meeste kinderen is de thuistaal dominant als ze naar school gaan. Bij Turkse kinderen duurt de dominantie van de thuistaal vrij lang, namelijk tot de kinderen ongeveer 10 jaar oud zijn. Bij Marokkaanse kinderen is het zo dat ze een jaar of acht zijn als het Nederlands hun dominante taal wordt (Narain & Verhoeven, 1994).

1.5 Taalachterstand en taalontwikkelingsstoornissen

In Nederland worden een aantal verschillende termen gebruikt om een laag taalniveau aan te geven. Dat is ten eerste de algemene term *taalachterstand*, die niets zegt over de oorzaak. Een Turks kind kan in het Nederlands een taalachterstand hebben ten opzichte

van Nederlandssprekende leeftijdgenootjes; tegelijkertijd kan dat kind een uitstekend taalniveau hebben in het Turks. Van een stoornis is dan geen sprake. De meest voorkomende oorzaak van de taalachterstand in het Nederlands van meertalige kinderen is het feit dat ze onvoldoende zijn blootgesteld aan het Nederlands. Het taalniveau van het Nederlands hangt immers sterk samen met de hoeveelheid taalaanbod (Sluimers, Lindeboom, Pijpers & Kesler-Koppe, 2005).

Een taalachterstand is tevens het hoofdkenmerk van taalontwikkelingsstoornissen, ook wel spraak-taalstoornissen genoemd (Goorhuis & Schaerlaekens, 2000; Drubbel e.a., 2002).

Er zijn vier grote groepen taalontwikkelingsstoornissen.

- a) Een taalontwikkelingsstoornis die samenhangt met een algehele ontwikkelingsachterstand; deze kinderen ontwikkelen zich over het algemeen trager, en de taalontwikkeling verloopt dus ook langzamer.
- b) Een taalontwikkelingsstoornis die veroorzaakt wordt door een gehoorstoornis; bij deze kinderen is er onvoldoende taalaanbod omdat zij niet voldoende horen of niet goed kunnen luisteren.
- c) Een taalontwikkelingsstoornis die samenhangt met een stoornis uit het autistisch spectrum; bij deze kinderen staan de contactproblemen op de voorgrond.
- d) Een specifieke taalontwikkelingsstoornis. Deze houdt in dat het taalprobleem van het kind niet veroorzaakt wordt door een gehoorstoornis, of door een algehele ontwikkelingsachterstand of door een stoornis die autistische kenmerken heeft, maar op zichzelf staat. De term die internationaal meestal voor de specifieke taalstoornis gebruikt wordt is Specific Language Impairment (SLI).

Een specifieke taalontwikkelingsstoornis heeft in veel gevallen alleen betrekking op de taalproductie. Bij een veel kleinere groep heeft een kind met taalontwikkelingsstoornissen problemen met zowel het taalbegrip als de taalproductie (Goorhuis & Schaerlaekens, 2000). Om vast te kunnen stellen of een taalachterstand veroorzaakt wordt door gewoon te weinig aanbod van het Nederlands, of door een van bovengenoemde oorzaken, moet het kind gediagnosticeerd worden in de moedertaal. Tenslotte vermelden we dat binnen de normale taalontwikkeling zeer grote variaties in tempo van ontwikkeling bestaan. Het ene kind pikt het gewoon sneller op dan het andere. Dat kunnen we enerzijds verklaren door het verschil in taalaanleg, anderzijds is er ook een verschil in de hoeveelheid taal die kinderen aangeboden krijgen in het gezin. Een "praatcultuur" is een goede voedingsbodem voor de taalontwikkeling.

1.6 Tweede taalverwerving en taalachterstand

Taalontwikkelingsstoornissen komen evenzeer voor bij meertalige kinderen als bij ééntalige kinderen.

Hierboven zeiden we dat aangetoond is voor Nederlandse kinderen dat een vroege signalering, diagnose en behandeling betere kansen bieden voor de ontwikkeling van het kind. Dit standpunt wordt internationaal algemeen aanvaard. We gaan er van uit dat ook bij kinderen die een andere taal dan het Nederlands als eerste taal hebben, en bij kinderen die van meet af aan tweetalig worden opgevoed, een vroege signalering van een taalachterstand het best op zeer jonge leeftijd, dus zeker rond de tweede verjaardag zou moeten plaats vinden. Algemeen zijn diagnostische experts van mening dat die taalachterstand in de eerste taal oftewel de moedertaal van het kind vastgesteld moet worden.

In Nederland worden de meeste kinderen, zowel Nederlandstalige kinderen als kinderen met een andere achtergrond, geregeld gezien op het consultatiebureau. Daar zal ook vaak de eerste signalering van een taalachterstand plaats vinden. Andere

mogelijkheden zijn dat de taalachterstand wordt gesignaleerd door de ouders, op de peuterspeelzaal of in de kinderopvang. Waar nodig zal dan een verwijzing tot stand komen voor een taalonderzoek naar de logopedist of het Audiologisch Centrum. (Zie paragraaf 1.7.2 en bijlage 1).

1.7 Taalonderzoek van tweetalige kinderen

Bij meertalige kinderen met een achterstand in de taalontwikkeling kunnen globaal drie groepen onderscheiden worden (Blumenthal & Julien, 2000).

- a. Kinderen die een normale taalontwikkeling hebben in hun eerste taal maar een achterstand hebben in het Nederlands, in vergelijking met hun Nederlandse leeftijdgenootjes.
- b. Een taalontwikkelingsstoornis die bij hetzelfde kind ook in een ééntalige situatie zou zijn ontstaan. We denken dan aan de vier verschillende typen taalontwikkelingsstoornissen die genoemd zijn in paragraaf 1.5.
- c. Kinderen bij wie de taalontwikkeling niet goed verloopt door te veel wisselingen in taalaanbod en taalomgeving, bijvoorbeeld door veelvuldige verhuizing in combinatie met wisselingen in de thuistaal.

1.7.1 Taalgeschiedenis

Bij het taalonderzoek van meertalige kinderen is het van het eerste belang vast te stellen welke talen met het kind en in de omgeving van het kind gesproken worden, met andere woorden de taalgeschiedenis van het kind, ook taalanamnese genoemd. Hierbij wordt onder meer geïnventariseerd wat het land van herkomst is, wat de moedertaal is van beide ouders, welke taal of talen met het kind gesproken worden, en de hoeveelheid tijd dat het kind een bepaalde taal hoort. In bijlage 2 vindt u een taalanamneseformulier om de taalgeschiedenis van een kind globaal vast te leggen.

Wanneer de ouders onvoldoende het Nederlands beheersen, en de onderzoeker ook niet de taal van de ouders spreekt, is het aan te raden om het gesprek te voeren met behulp van een tolk. In bijlage 3 vindt u richtlijnen voor het werken met een tolk.

1.7.2 Taalonderzoek op het Audiologisch Centrum

Kinderen die verwezen worden naar het Audiologisch Centrum worden meestal door verschillende deskundigen gezien. Vaak worden kinderen eerst onderzocht op hun gehoor. Verder zal meestal een spraak-taalonderzoek plaats vinden door de logopedist, eventueel in samenwerking met een gespecialiseerde tolk. Verder kan er nog onderzoek plaats vinden door een orthopedagoog of ontwikkelingspsycholoog, en door een KNO-arts, een foniater, een klinisch linguïst of een spraak-taalpatholoog.

2. Lexiconlijsten

2.1 Onderzoek naar de taalontwikkeling door ouderrapportage

Het meten van de taalontwikkeling bij jonge kinderen kan in principe op drie wijzen geschieden. Dit zijn: het afnemen van een test, het uitvoeren van een observatie door de testleider, en rapportage door de ouders. Het afnemen van een test is bij anderstalige kinderen vaak onmogelijk omdat er geen testen voor handen zijn die genormeerd zijn voor anderstalige kinderen. Observatie door de testleider is zeker van belang, maar zal vaak een beperkt beeld van de taalontwikkeling van het kind opleveren. Rapportage door de ouders is de derde mogelijkheid en onderzoeksgegevens laten zien dat het mogelijk is op een dergelijke manier betrouwbare gegevens te verkrijgen, mits men de ouders de juiste vragen stelt.

In het Amerikaanse taalgebied wordt met betrekking tot de taalontwikkeling al een aantal jaren gewerkt met twee types vragenlijsten die werken door middel van ouderrapportage. Zij omvatten een aantal woorden en zinnestelsels; de ouders kruisen aan wat hun kind zegt of begrijpt. Deze lijsten zijn altijd ééntalig. Het aantal aangekruiste woorden en zinnestelsels dat de kinderen zeggen of begrijpen vormt een indicatie voor het taalontwikkelingsniveau van het kind. Dit soort woordenlijst wordt inmiddels ook internationaal veel gebruikt om de vroege taalontwikkeling in kaart te brengen. We noemen de volgende Amerikaanse lijsten.

1. De Communicative Development Inventories (Fenson e.a., 1994). Dit zijn uitgebreide invullijsten die verschillende aspecten van de taalontwikkeling onderzoeken, zowel wat betreft het taalbegrip als de taalproductie. Ze beslaan ongeveer 13 pagina's. Ze zijn beschikbaar in 38 talen (zie de website: voor adres zie bijlage 1), niet echter in het Turks, of een van de Marokkaanse talen.

2. Het Language Development Survey (Rescorla, 1989). Deze lijst is opgesteld met het specifieke doel kinderen met een taalachterstand op te sporen. Het instrument doet onderzoek naar de actieve woordenschat van jonge kinderen. Een groot voordeel van het Language Development Survey is dat deze in ongeveer 10 minuten door de ouders ingevuld kan worden en de clinicus bijna geen tijd kost.

De Lexilijst Nederlands (Schlichting & LutjeSpelberg 2002) is, evenals de Lexilijst 1995, gebaseerd op het Language Development Survey (zie paragraaf 2.2.1). De tweetalige Lexiconlijsten zijn weer gebaseerd op de Lexilijst Nederlands, en gaan dus ook uit van ouderrapportage. Zij bieden een eerste mogelijkheid om de taalontwikkeling van jonge Turkse en Marokkaanse kinderen in de eigen taal én het Nederlands te onderzoeken. Gekozen is voor deze vorm van diagnostiek vanwege het gebruiksgemak. De onderzoeker behoeft de betreffende taal niet te beheersen omdat de ouders de lijst invullen, en de onderzoeker dus slechts hoeft na te gaan hoeveel woorden/zinnestelsels door de ouders zijn aangekruist. Men kan het kind dus in de moedertaal onderzoeken zonder die taal te kennen.

2.2 De Lexilijst Nederlands en de Lexiconlijsten

2.2.1 Lexilijst Nederlands

De Lexilijst Nederlands is een woordenlijst voor Nederlandstalige kinderen van 15 tot en met 27 maanden (Schlichting & LutjeSpelberg 2002). Het is een lijst van Nederlandse woorden en zinnestelsels die in de taal van jonge kinderen voorkomen. Ouders geven bij elk item met een kruisje aan of hun kind dit woord of zinnestelsel spontaan zegt. Oorspronkelijk

bevatte de Lexilijst Nederlands bijna 500 woorden en zinnestelsels. Het invullen van zo'n lange lijst is echter nogal bezwaarlijk en in onderzoek is gebleken dat zo'n lange lijst niet noodzakelijk is om het niveau van de woordenschatontwikkeling vast te stellen (zie par. 2.4.3). Er zijn daarom twee kortere versies van de Lexilijst Nederlands gemaakt: de vormen A en B, elk met 274 items, dat wil zeggen 263 woorden en 11 zinnestelsels. Naast de Lexilijst Nederlands is een Nederlandstalige lijst voor taalbegrip in voorbereiding voor dreumesen van 15-25 maanden (Schlichting & LutjeSpelberg, in voorbereiding).

2.2.2 Lexiconlijsten: Marokkaans-Arabisch, Tarifit-Berbers en Turks

De drie Lexiconlijsten in deze uitgave betreffen de talen Marokkaans-Arabisch/Nederlands, Tarifit-Berbers/Nederlands en Turks/Nederlands. De lijsten bevatten per taal tussen de 247 en 287 woorden en zinnestelsels en daarnaast de Nederlandse woorden die de kinderen zeggen.

Bij schriftelijke rapportage is het schrift van de betreffende taal van belang en in verband daarmee de leesvaardigheid van de ouders in het Marokkaans-Arabisch, het Tarifit en het Turks. Het Turks wordt evenals het Nederlands standaard in het Latijnse schrift geschreven, met een aantal extra letters. Tarifitsprekers schreven tot voor kort weinig in het Tarifit, omdat die taal niet in hoog aanzien stond. De schooltaal, en dus ook de taal waarin men leerde schrijven was Standaardarabisch, in het Arabisch schrift. In de Lexiconlijsten wordt gebruik gemaakt van het Latijnse schrift, ook voor beide Marokkaanse talen, met een aantal specifieke aanpassingen.

Bij deze drie lijsten zijn normtabellen gemaakt voor jongens en meisjes tezamen. De leeftijden waarvoor normen zijn gemaakt verschillen per taal. Voor het Marokkaans-Arabisch zijn normen gemaakt voor de leeftijden van 20 tot en met 28 maanden, voor het Tarifit-Berbers lopen de normen van 20 tot en met 30 maanden terwijl de Turkse normen de leeftijd van 24 tot en met 31 maanden beslaan.

2.3 Doel van de Lexiconlijsten

De tweetalige Lexiconlijsten zijn instrumenten voor het meten van de vroege taalontwikkeling. Dit doen de lijsten door de productie van woordenschat en een aantal zinnestelsels te meten in zowel het Marokkaans-Arabisch, Tarifit-Berbers of Turks én het Nederlands. Ouders kruisen bij de betreffende taal aan of hun kind een bepaald woord in die taal zegt. De woordenschatproductie op zich is een goede maatgever voor de algehele taalontwikkeling, uitgezonderd de pragmatiek (zie paragraaf 7.2.1). Daarom kunnen de Lexiconlijsten ook als screeningsinstrument ingezet worden om te onderzoeken of de taalontwikkeling normaal verloopt. Ze kunnen echter tevens dienen als diagnostisch instrument voor de actieve woordenschat.

2.4 Berekening scores bij tweetalige lijsten

2.4.1 Woordscore en Zinsscore?

In de Lexiconlijsten bestaan de meeste items uit één woord; daarnaast wordt een aantal items gevormd door grammaticale structuren die wij in het kader van deze handleiding Zinnestelsels noemen. (De categorie Zinnestelsels vindt u als laatste categorie op de verschillende Lexiconlijsten). De Zinnestelsels bestaan meestal uit twee of meer losse woorden, zoals het Turkse *polis arabasi* (politieauto) maar kunnen ook een item zijn dat uit een woord + uitgang bestaat zoals het Turkse *benim* (mijn) dat bestaat uit *ben* (ik) + *im* (van ...).

Bij het vaststellen van de score van een kind op een eentalige woordenlijst gaat men in de regel uit van één punt per aangekruist woord of zinnetje. Het was in principe mogelijk een aparte score te berekenen voor de woorden en voor de zinnetjes, een woordscore en een zinsscore. De vraag was of het noodzakelijk is om twee aparte scores te berekenen. Als er een grote samenhang is tussen het totaal aantal aangekruiste woorden en het totaal aantal aangekruiste zinnetjes, dan heeft het geen zin om aparte scores te berekenen. Als een kind dan namelijk een hoge score heeft bij de woordenschat, dan zal het ook een hoge score hebben bij de Zinnetjes. Onderzoek bij de scores van Woorden en Zinnetjes in de Marokkaanse lijst liet zien dat de samenhang hoog is namelijk .87. Bij de Turkse lijst is dat nog iets hoger, namelijk .89, terwijl bij het Tarifit de correlatie .90 is. Omdat deze correlaties, die berekend zijn over de items in de vreemde taal én het Nederlands, zo hoog zijn, hebben wij alle items bij elkaar genomen, en dus over Woorden en Zinnetjes één score aangehouden.

2.4.2 Het scoren van tweetalige lijsten

Het vaststellen van de Ruwe scores (dat is het aantal aangekruiste items) bij tweetalige woordenlijsten kan op drie verschillende manieren gebeuren.

- a) De score per taal. Men kan de twee talen apart berekenen door per taal de aangekruiste items, de woorden en zinnetjes, op te tellen. Dat leidt dus tot twee ruwe scores per kind, bijvoorbeeld een Tarifitscore en een Nederlandse score. Dat zou inhouden dat er twee normen berekend zouden moeten worden, één norm voor het Tarifit-Berbers en één norm voor het Nederlands. Het bezwaar van deze methode is dat het dan niet goed mogelijk is om te beoordelen of de woordenschat van een kind op voldoende niveau is. Immers de ontwikkeling in de ene taal kan verder zijn dan de ontwikkeling in de andere taal, maar die verhouding zal per kind verschillen en daarover kunnen dus geen normen berekend worden.
- b) De tweede methode betreft de zogenaamde Conceptscore (Pearson, Fernández, & Oller, 1995). Hierbij neemt men het woord in de vreemde taal en het Nederlandse woord samen als één item en berekent men bij hoeveel items is aangekruist. Of bij deze items nu bij beide talen is aangekruist of slechts bij één taal doet voor deze manier van scoren niet ter zake. Ook doet bij deze manier van scoren niet ter zake of een kind twee synoniemen gebruikt. Die horen immers allemaal bij dat ene concept. Fatimah zegt bijvoorbeeld in totaal 19 Marokkaans-Arabisch woorden en zinnetjes, en 20 Nederlandse woorden en zinnetjes. In totaal zijn bij Fatimah 36 concepten aangekruist, omdat een aantal items zowel in het Marokkaans-Arabisch als in het Nederlands zijn aangekruist.
- c) De derde methode van score berekenen gaat uit van het simpelweg optellen van alle items die bij de vreemde taal aangekruist zijn, en daarbij alle items die bij het Nederlands aangekruist zijn. Dat wordt de Totale Itemscore genoemd.

Bij een keuze voor de beste manier van scoren is het belangrijkste uitgangspunt dat er niet goed normen berekend kunnen worden per taal. Als we de normering per taal afwijzen, ligt de keuze tussen de Conceptscore en de Totale Itemscore.

Bij ons onderzoek bleek dat voor het Marokkaans-Arabisch de correlatie tussen Totale Itemscore en Conceptscore .98 is. Voor het Tarifit bleek die correlatie .97 te zijn. Bij onderzoek van de Turkse lijst was de correlatie tussen Totaalscore en Conceptscore .94. Het voordeel van de Totale Itemscore boven de Conceptscore is dat het berekenen van de Totale Itemscore veel eenvoudiger is dan het berekenen van de Conceptscore. Dit heeft als gevolg dat de Totale Itemscore betrouwbaarder zal meten dan de Conceptscore en daarom de voorkeur verdient. Op basis van de samenhang tussen woorden en zinnen enerzijds en de samenhang tussen Conceptscore en Totale

Itemscore anderzijds zijn de normen van de Lexiconlijsten daarom berekend over de Totale Itemscore, dat wil zeggen over alle aangekruiste items van een lijst, woorden en zinnen in beide talen tezamen genomen. Dat betekent in het kader van de normering dat de Totale Itemscore gelijk staat aan de Ruwe score.

2.4.3 Aantallen items

Uit Amerikaans onderzoek (Reznick & Goldsmith, 1989) bleek dat het voor diagnostisch onderzoek niet nodig is om de woordenlijst zo lang te maken dat alle of de meeste woorden die het kind kent er in voorkomen; dat is voor de hogere leeftijdsgroepen trouwens ook niet haalbaar. Uit eigen onderzoek bleek ook dat de correlatie van de vrij beperkte Lexilijst 1995 (309 items) met de veel langere Lexilijst 2001 (488 items) zeer hoog was, namelijk variërend van .998 (bij 17 maanden) tot .982 (bij 25 maanden). Om praktische redenen is het beter dat een lijst niet te veel items bevat, omdat het invullen ervan te veel werk vraagt van de ouders. Daarom bevatten de Lexiconlijsten een lengte die vergelijkbaar is met de Lexilijsten Nederlands A en B, die elk 263 woorden en 11 zinnetjes bevatten. Zo heeft de Marokkaans-Arabische lijst 253 Marokkaans-Arabische items en 247 Nederlandse items, de Tarifitlijst heeft 311 Tarifit items en 287 Nederlandse items, en de Turkse lijst 267 Turkse items en 275 Nederlandse items. De verschillen tussen de aantallen in de vreemde taal en het Nederlands worden veroorzaakt door synoniemen. Het Marokkaans-Arabisch heeft bijvoorbeeld twee woorden voor het Nederlandse *ijsje*, namelijk *glace* en *polo*.

2.5. De indeling in semantische categorieën

De woorden van de Lexiconlijsten zijn geordend in 15 semantische categorieën. De reden voor deze indeling is dat deze de waarneming van de ouders leidt. Zij kunnen zich daardoor gemakkelijker situaties voor ogen halen waarin het kind verbaal met hen in contact treedt. De indeling in categorieën is gebaseerd op de categorieën van de Language Development Survey, maar enigszins aangepast. Behalve de 15 woordcategorieën bevatten de Lexiconlijsten ook een categorie Zinnetjes. De verschillende categorieën en de aantallen woorden in de eerste taal binnen die categorieën vindt u in tabel 1.

Tabel 1 Aantal items per categorie in de Lexiconlijsten Marokkaans-Arabisch/ Nederlands, Tarifit-Berber/Nederlands en Turks/Nederlands*

Categorieën	Marokkaans-Arabisch		Tarifit-Berbers		Turks	
	MA	NL	TB	NL	TU	NL
1 Spel	7	7	8	8	8	8
2 Allerlei dingen	17	17	17	16	16	16
3 Hoe is het?	22	22	26	27	25	25
4 Kleding	9	9	11	9	9	9
5 Buiten	12	11	12	10	12	12
6 Dieren	16	15	20	15	16	16
7 Dingen doen	41	40	44	41	32	37
8 Thuis	21	20	20	19	20	28
9 Eten en drinken	16	15	15	14	14	14
10 Kleine woordjes	31	31	43	36	22	23
11 Voertuigen	8	8	8	7	7	7
12 Plaats en tijd	12	12	12	12	9	9
13 Lichaamsdelen	8	8	10	9	9	9
14 Mensen	10	9	14	14	15	13
15 Gezegden en uitroepen	10	10	13	13	13	13
16 Zinnetjes	13	13	38	37	36	36
17 Verwijs- en lidwoorden					3	7
Totaal per taal	253	247	311	287	266	274
Totaal per lijst		500		598		540

* Woorden werden weggelaten als deze in beide talen bij minder dan 5% van de ingevulde lijsten aangekruist waren.

2.6 Normeringsonderzoek Lexiconlijsten

Het normeren van een test houdt in dat men onderzoekt hoe een representatieve groep proefpersonen op die test presteert. Die groep proefpersonen moet groot genoeg zijn, en verspreid over het hele land. Ook moet de normgroep zoals we die noemen, ongeveer evenveel jongens als meisjes bevatten, en uit verschillende sociale lagen geselecteerd zijn.

Bij een goede normeringsprocedure worden de proefpersonen voor de normering van een test random oftewel willekeurig geselecteerd. Voor de Lexilijst Nederlands bijvoorbeeld, werden de proefpersonen via computerbestanden van de gemeenten geselecteerd. Bij het onderzoek van de Lexiconlijsten was deze werkwijze niet mogelijk. De gemeenten hebben geen registratie van de talen die in de gezinnen gesproken worden, en kunnen op die manier dus ook geen adressen van kinderen die een bepaalde taal spreken aanleveren. Daarom werd gekozen voor een andere benadering. Deze varieert per taal en is pragmatisch te noemen. Hieronder, in de hoofdstukken 3, 4 en 5 zal telkens weergegeven worden per taal hoe de selectie van de proefpersonen tot stand kwam. Deze pragmatische manier van selecteren van de proefpersonen houdt wel in dat de normering niet aan alle eisen van een goede normering voldoet.

Een ander probleem bij het berekenen van de normeringen was dat de aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep niet zo hoog waren dat volgens de beoordelingsregels van de COTAN (Commissie Testaangelegenheden van het Nederlands Instituut voor Psychologen) van een *goede* normering gesproken kan worden. Het aantal proefpersonen bij ons onderzoek is volgens de regels van die commissie wel *voldoende* in het kader van minder belangrijke beslissingen (Evers, Van Vliet-Mulder & Groot, 2000a/b). Die normen betreffen zoals eerder vermeld het totaal aantal aangekruiste items, dus woorden in zinnestjes in beide talen aangekruist.

De normeringsonderzoeken werden uitgevoerd door twee instanties:

- De Stichting Studio Taalwetenschap verzamelde de data voor het Marokkaans-Arabisch.
- Het Erasmus MC, Afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg verzamelde de data voor het Turks.
- De Studio Taalwetenschap en de afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg van het Erasmus MC verzamelden beiden een deel van de data voor het Tarifit-Berbers.

In de tabellen 2, 3 en 4 vindt u een overzicht van de belangrijkste resultaten van het normeringsonderzoek van de drie talen. In de volgende hoofdstukken gaan we per taal in op de drie verschillende constructie- en normeringsonderzoeken.

Tabel 2 Overzicht steekproefkenmerken

	Marokkaans-Arabisch	Tarifit-Berbers	Turks
Aantal kinderen in normgroep	266	280	225
Normleeftijden in maanden	20 t/m 28	20 t/m 30	24 t/m 31
Gemiddelde leeftijd normgroep (standaarddeviatie)	24.1 (2.6)	25.2 (2.5)	26.9 (2.0)
Percentage jongens	47%	50%	52%
Percentage meisjes	53%	50%	48%
Percentage moeders in Nederland geboren	Niet bekend	24.5%*	13.2*
Percentage vaders in Nederland geboren	Niet bekend	18,8%*	10.7*
Percentage moeders met lager onderwijs of minder	Niet bekend	69.5%**	50.0%**
Percentage vaders met lager onderwijs of minder	Niet bekend	74.2%**	40.5%**
Welke taal wordt voornamelijk gesproken in het gezin	Niet bekend	Tarifit-Berbers 28.8% Tarifit-Berbers + Nederlands 66.2%	Turks 73.1% Turks + Nederlands 21.9%
Welke taal wordt hoofdzakelijk met het kind gesproken	Marokkaans-Arabisch 36.1% Marokkaans-Arabisch + Nederlands 60.5%	Niet bekend	Niet bekend

* In de hele groep Marokkaanse en Turkse mannen en vrouwen is volgens het CBS 51-54% 1^e generatie en 46-49% 2^e generatie.

** In de hele groep Marokkanen heeft volgens het CBS 41% niet meer dan Basisonderwijs. Hetzelfde geldt voor 35% van de Turken.

Tabel 3 Overzicht normeringsgegevens: itemkenmerken

	Marokkaans-Arabisch	Tarifit-Berbers	Turks
Aantal items eerste taal	253	311	266
Aantal items Nederlands	247	287	274
Totaal aantal items	500	598	540
Gemiddeld aantal aangekruiste items in beide talen per normgroep (standaarddeviatie)	97.3 (72.8)	125.3 (84.9)	158.6 (86)
Gemiddeld percentage aangekruiste items eerste taal	18.8%	21.4%	49.3%
Gemiddeld percentage aangekruiste items Nederlands	20.1%	20.4%	10.0%

Tabel 4 Overzicht normeringsgegevens: statistische kenmerken

	Marokkaans-Arabisch	Tarifit-Berbers		Turks	
Correlatie leeftijd/totaal aantal items	.40**	.38**		.11	
Correlatie opleiding/aantal items	Opleiding onbekend	moeder	vader	moeder	vader
		-.07	.09	.12	.14

** significante samenhang

3. Marokkaans-Arabisch

3.1 Ontwikkeling van de Lexiconlijst Marokkaans-Arabisch

Het onderzoek van de Marokkaans-Arabische lijst werd uitgevoerd door de Stichting Studio Taalwetenschap. Voor de constructie van de Marokkaans-Arabische (MA) lijst werd allereerst de Lexilijst Nederlands vertaald om zo te komen tot een voorlopige Marokkaans-Arabische lijst. Daarbij werd gebruik gemaakt van een oriënterend onderzoek van Kesler-Koppe (2003). In haar onderzoek experimenteerde zij met een spelling van het Marokkaans-Arabisch in het Latijnse alfabet. Bij de resultaten bleek dat de meeste ouders haar lijsten konden lezen.

Vervolgens werd een voorstudie uitgevoerd om te kijken of de vertaalde woorden inderdaad deel uitmaakten van de woordenschat van jonge MA-kinderen. Hiervoor legde een moedertaalspreker van het MA een huisbezoek af bij 20 jonge gezinnen met een kind onder de 30 maanden, waarbij de hele lijst met de ouders werd doorgenomen. Na het invullen van de lijst werden eventuele woorden genoteerd die deel uitmaakten van de actieve woordenschat van het kind maar niet op de lijst stonden. Bij dertien items werd bij geen van de kinderen aangekruist. Deze items zijn allereerst verwijderd.

Vervolgens zijn alle namen verwijderd, zoals *Turtles* en *Sinterklaas*, dit waren zes items. Het resultaat was een lijst van 464 Marokkaans-Arabische items.

Om praktische redenen werd de Marokkaans-Arabische constructielijst sterk ingekort (zie par. 2.4.3). Van de meeste woordcategorieën werd de helft van de items verwijderd. Dat wil zeggen dat de woorden per categorie op frequentie in een lijst werden gezet, en dat vervolgens om en om een item uit de lijst werd verwijderd. De categorie Kleine woordjes, en de categorie Zinnetjes werden in hun geheel gehandhaafd, omdat deze categorieën items bevatten die te maken hebben met de grammaticale ontwikkeling van de kinderen, en daarom van bijzonder belang zijn. Ook werd de categorie Voertuigen in zijn geheel gehandhaafd. Het resultaat was een lijst van 256 Marokkaans-Arabische items: 245 woorden en 11 zinnetjes en de Nederlandse vertaling ervan.

3.2 Normeringsonderzoek Marokkaans-Arabisch

3.2.1 De werving van proefpersonen

Het normeringsonderzoek naar het Marokkaans-Arabisch vond plaats in Amsterdam-West, in de stadsdelen Geuzenveld/Slotermeer, Bos en Lommer en Osdorp in 2004. Aangezien het vinden van proefpersonen in dit type onderzoek problematisch is (zie par. 2.6), werd besloten om te werken met netwerken van contactpersonen die zelf afkomstig zijn uit de Marokkaanse cultuur. Via diverse instellingen, zoals een opvoedsteunpunt, een moeder-kindcentrum en een vrouwen centrum werden jonge Marokkaanse vrouwen benaderd die zowel het Marokkaans-Arabisch als het Nederlands vloeiend beheersen (Boerma 2005). Deze Marokkaanse vrouwen kregen instructie over het invullen van de Lexiconlijst. Vervolgens benaderden zij Marokkaanse moeders in hun omgeving die de lijst zelf invulden en terugbezorgden bij de contactpersonen. De contactpersonen kregen per lijst een kleine vergoeding. In totaal zijn op deze manier 305 ingevulde Lexiconlijsten Marokkaans-Arabisch verzameld.

3.2.2 Steekproefkenmerken

Voor de Marokkaans-Arabische Lexiconlijsten zijn normen gemaakt voor de leeftijd van 20 tot en met 28 maanden. Verwijderd zijn de lijsten van de 28 kinderen die qua leeftijd buiten de steekproef vielen, namelijk kinderen jonger dan 20 maanden en ouder dan 28 maanden. Verder zijn de lijsten verwijderd van de 10 kinderen die prematuur geboren zijn (bij een zwangerschap van minder dan 37 weken). De gegevens van 1 kind waren onvolledig.

Het aantal proefpersonen na de selectie was 266, waarvan 47% jongens. In tabel 5 ziet u de aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep. Deze variëren van 18 tot 42 proefpersonen met een gemiddelde van 29.6 per leeftijdsgroep.

3.3 Resultaten

3.3.1 Wijzigingen in de lijst na de dataverzameling

Bij 4 items werd het woord door minder dan 5% van de hele groep kinderen in de twee talen aangekruist. Deze woorden zijn uit de lijst verwijderd. Het zijn: *mddadi-paars* (MA en NI), *boet-navel* (MA en NI), *wegrijden* (alleen NI) en *merci* (alleen MA). Daardoor werd het totaal aantal Marokkaans-Arabische items waarover verder alle berekeningen zijn uitgevoerd 253, het aantal Nederlandse items 247 en het totaal aantal items tezamen dus 500.

3.3.2 Gemiddelde aantallen aangekruiste items

De resultaten per leeftijdsgroep lopen over het algemeen op: van het gemiddelde van 59,2 aangekruiste items bij de kinderen van 20 maanden tot het gemiddelde van 151,6 items op de leeftijd van 28 maanden (zie tabel 5). Er is niet overal een duidelijk zichtbare stijging per leeftijdsgroep (zie figuur 4). Zo zien we dat het gemiddelde aantal aangekruiste items op de leeftijd van 20 maanden, zoals gezegd, 59,2 is, terwijl het gemiddeld aantal op de leeftijd van 22 maanden 55,8 is. De reden hiervoor is dat de groepen per maand te klein zijn om een systematische stijging per maand te laten zien. Daardoor speelt het toeval een te grote rol. Toch was de gemiddelde stijging per maand voldoende om over deze leeftijdsgroepen normen te berekenen. Het gemiddelde aantal aangekruiste items voor de MA-kinderen was 97,3 met een standaarddeviatie van 72,8.

Tabel 5 Leeftijdsgroepen in de Marokkaans-Arabische normgroep, aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep na selectie, gemiddeld aantal aangekruiste items per leeftijdsgroep met standaarddeviaties op de Marokkaans-Arabische lijst.

Leeftijd in maanden	Aantal proefpersonen n = 266	Gemiddeld aantal aangekruiste items	Standaarddeviatie
20	30	59.2	35.0
21	28	60.6	51.2
22	27	55.8	42.2
23	30	93.9	78.3
24	31	98.9	67.1
25	31	119.9	81.8
26	18	104.7	66.0
27	42	119.8	70.1
28	29	151.6	86.7

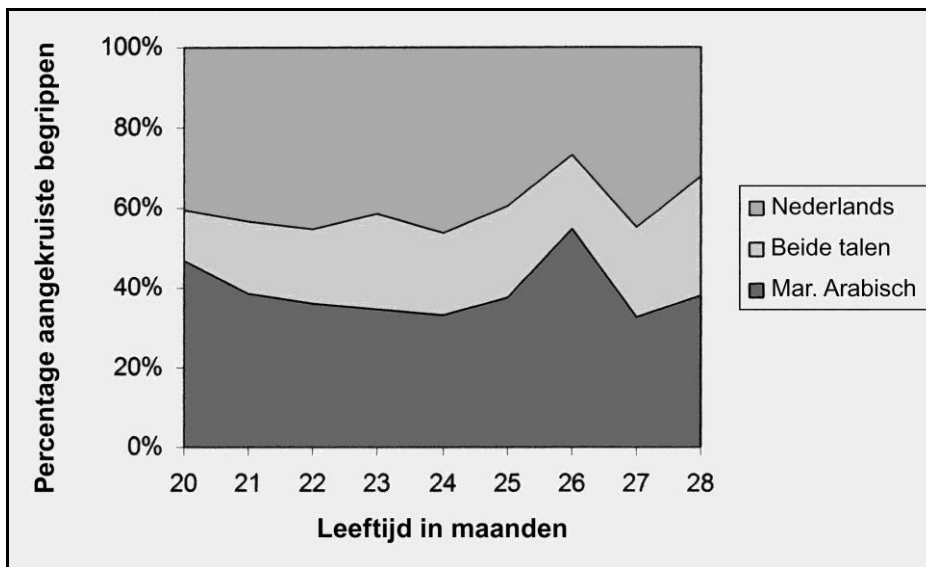
Op basis van deze groepen en deze scores werden de voorlopige standaardcores berekend (zie ook hoofdstuk 6). In bijlage 7 vindt u de standaardcores, of Lexiquotienten (LQ's), in de normtabel Marokkaans-Arabisch.

3.3.3 Verhouding Marokkaans-Arabisch/Nederlands

De MA normeringslijst en de Lexilijst Nederlands bleken inhoudelijk qua items een zeer grote overeenkomst te vertonen.

Gemiddeld betrof 49% van de aangekruiste items Tarifit items, en 51% van de Nederlandse items.

De woordenschat van MA-sprekende kinderen in Nederland van 20 tot en met 28 maanden bestaat voor 38% uit concepten die alleen in het Marokkaans-Arabisch aangekruist zijn, voor 40% uit concepten of begrippen die alleen in het Nederlands aangekruist zijn en bij 22% van de begrippen zijn de woorden in twee talen aangekruist (zie figuur 1).

Figuur 1 De percentages aangekruiste concepten in het Nederlands, in beide talen, en alleen in het Marokkaans-Arabisch.

4. Tarifit-Berbers

4.1 Ontwikkeling van de Lexiconlijst Tarifit-Berbers

Voor de constructie van de Tarifit-Berberse lijst werd allereerst de Lexilijst Nederlands vertaald om zo te komen tot een voorlopige Lexiconlijst. Daarbij werd gebruik gemaakt van het oriënterend onderzoek van Kesler-Koppe (2003). In haar onderzoek experimenteerde zij met een spelling van het Tarifit-Berbers in het Latijnse alfabet. Bij de resultaten bleek dat de meeste ouders haar lijsten konden lezen.

Met een voorlopige Tarifitlijst die 455 items telde werd vervolgens een voorstudie uitgevoerd om te kijken of de vertaalde woorden inderdaad deel uitmaakten van de woordenschat van jonge Tarifit-Berberssprekende kinderen. Hiervoor legde een moedertaalsprekster van het Tarifit-Berbers een huisbezoek af bij 13 jonge gezinnen, waarbij de hele lijst (Tarifit-Berberse en Nederlandse woorden en zinnestelsels) met de ouders werd doorgenomen. Na het invullen van de lijst werden eventuele woorden genoteerd die deel uitmaakten van de actieve woordenschat van het kind maar niet op de lijst stonden. Een groot aantal items bleek niet aangekruist te zijn in deze voorstudie. Omdat we deze uitkomst als onbetrouwbaar beschouwden besloten we geen items te verwijderen uit de lijst, maar af te wachten of de betreffende items misschien toch wel aangekruist zouden worden in het normeringsonderzoek. Alle items werden voorlopig verdeeld over twee lijsten, de lijsten A en B, met een verdeling die vergelijkbaar was met de verdeling over twee lijsten van de Lexilijst Nederlands.

4.2 Normeringsonderzoek Tarifit-Berbers

Aanvankelijk lag het in de bedoeling zowel vorm A als vorm B te normeren. In de loop van de dataverzameling bleek dat het niet haalbaar was om de ouders twee lijsten te laten invullen, en dat het aantal proefpersonen te klein was om normen te verzamelen voor beide lijsten. Om die reden is in het vervolg van de dataverzameling verder uitsluitend de vorm B aan de ouders meegegeven. De dataverzameling van de Tarifitlijst vond plaats in het kader van twee onderzoeken.

4.2.1 Dataverzameling

- a. Een deel van de dataverzameling vond plaats in het kader van een onderzoek van het Erasmus MC, Afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg (De Koning, 2005). Van september 2002 tot december 2004 kregen op een aantal consultatiebureaus in Den Haag en Rotterdam Marokkaanse ouders van Tarifit-Berbers sprekende 2-jarige kinderen de voorlopige Lexiconlijst Tarifit-Berbers uitgereikt met een folder over het doel van het onderzoek in het Tarifit-Berbers. Een moedertaalsprekster gaf uitleg aan de ouders, en nam telefonisch contact op over het invullen. In totaal werden 285 lijsten uitgereikt. Van de 285 lijsten zijn 140 lijsten teruggestuurd (responspercentage van 49%), voor een klein deel A-lijsten ($n=37$) en verder B-lijsten ($n=144$). Dit aantal B-lijsten was niet voldoende voor de normering.
- b. Het tweede deel van de normeringsonderzoek werd opgezet ter aanvulling van de data die in het onderzoek van het Erasmus MC werden verzameld. Dit deel van de dataverzameling van het Tarifit-Berbers vond plaats in Amsterdam, in het kader van een onderzoek van de Stichting Studio Taalwetenschap. Ouders van

jonge kinderen werden rechtstreeks benaderd door contactpersonen, op dezelfde wijze, en door dezelfde contactpersonen als de dataverzameling van het Marokkaans-Arabisch (zie hierboven in paragraaf 3.2.1). In totaal zijn op deze manier 178 ingevulde Lexiconlijsten Tarifit-Berbers verzameld.

4.2.2 Steekproefkenmerken (in de twee normeringsgroepen tezamen)

In totaal waren 322 ingevulde Lexiconlijsten Tarifit-Berbers verzameld. Twee lijsten waarbij gegevens betreffende leeftijd ontbraken werden verwijderd. De lijsten van 13 kinderen die prematuur geboren zijn (bij een zwangerschap van minder dan 37 weken) werden eveneens verwijderd.

Voor de Tarifitlijsten zijn normen gemaakt voor de leeftijd van 20 tot en met 30 maanden. Verwijderd zijn daarom ook de lijsten van de 18 kinderen die qua leeftijd buiten de steekproef vielen, namelijk kinderen jonger dan 20 maanden en ouder dan 30 maanden. Het aantal proefpersonen na de selectie was 289. Bij 9 van deze lijsten waren geen Tarifit-Berberse woorden aangekruist. Deze lijsten zijn ook verwijderd. Het aantal proefpersonen na de selectie was daarmee 280, waarvan 50% jongens. In tabel 6 ziet u de aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep. Deze variëren van 9 tot 49 proefpersonen met een gemiddelde van 23 proefpersonen per leeftijdsgroep.

4.3 Resultaten

4.3.1 Wijzigingen in de lijst na de dataverzameling

Bij geen enkel item werd het woord bij minder dan 5% van de hele groep kinderen aangekruist. Dat betekent dat er na de normering dus geen items verwijderd behoeften te worden. Het totaal aantal items op de Tarifitlijst bleef dus 598, waarvan 311 Tarifit-Berbers en dus 287 Nederlands.

Tabel 6 Leeftijdsgroepen in de Tarifit-Berberse normgroep, aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep na selectie, gemiddeld aantal aangekruiste items per leeftijdsgroep met standaarddeviaties op de Tarifit-Berbers lijst.

<i>Leeftijd in maanden</i>	Aantal proefpersonen n = 280	Gemiddeld aantal aangekruiste items	Standaarddeviatie
20	11	47.5	20.7
21	18	72.6	69.4
22	14	90.7	56.7
23	29	94.5	63.4
24	29	109.8	63.0
25	49	131.6	79.0
26	36	140.8	94.1
27	42	135.7	90.8
28	27	169.0	90.4
29	16	138.9	85.7
30	9	229.8	81.5

Omdat de scores per maand niet systematisch oplopen, zijn de kinderen ingedeeld in drie groepen, namelijk 20 - 23 maanden, 24 - 26 maanden, en 27 - 30 maanden. Op basis van deze drie groepen zijn de voorlopige standaardcores, de zogenaamde

Lexiquotiënten, berekend (zie ook hoofdstuk 6). In bijlage 8 vindt u de normtabel Tarifit-Berbers.

4.3.2 Gemiddelde aantallen aangekruiste items

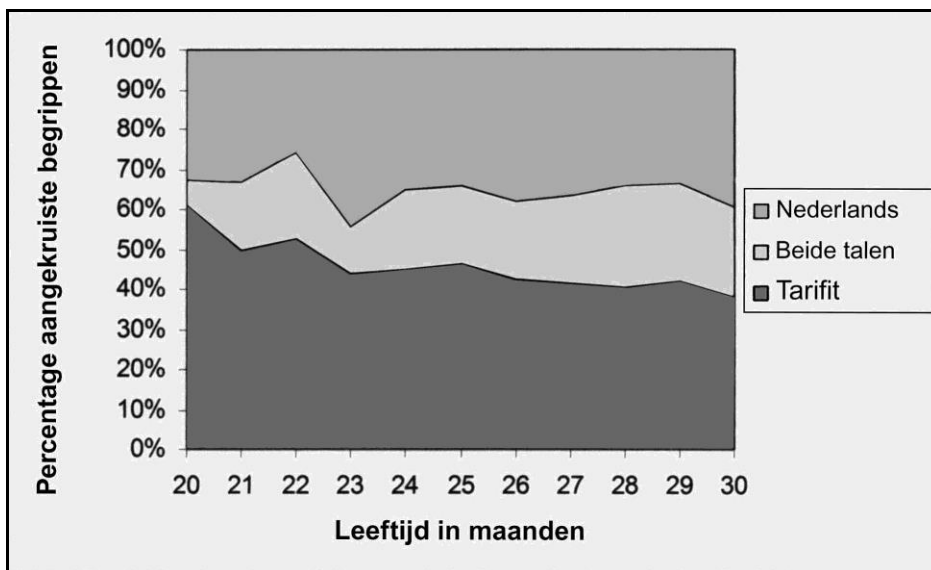
De resultaten per leeftijdsgroep lopen op van het gemiddelde van 47.5 aangekruiste items bij de kinderen van 20 maanden tot het gemiddelde van 229.8 items op de leeftijd van 30 maanden (zie tabel 6). Er is geen duidelijk zichtbare stijging per leeftijdsgroep over de hele lijn (zie figuur 4). Zo zien we dat het gemiddelde aantal aangekruiste items op de leeftijd van 26 maanden, zoals gezegd, 140.8 is, terwijl het gemiddeld aantal op de leeftijd van 29 maanden 138.9 is. De reden hiervoor is dat de groepen per maand te klein zijn. Daardoor is het mogelijk dat door het toeval bij de kinderen van 25 maanden ongeveer evenveel items zijn aangekruist als bij de kinderen van 27 maanden. Het gemiddelde aantal aangekruiste items voor de Tarifitkinderen was 125,3 met een standaarddeviatie van 84,9.

4.3.3 Verhouding Tarifit-Berbers/Nederlands

De Tarifit normeringslijst en de Lexilijst Nederlands bleken een zeer grote overeenkomst te vertonen. De Tarifit-Berberse lijst verschilt echter sterk met het Nederlands wat betreft het aantal zinnnetjes. De Lexilijst Nederlands heeft 11 zinnnetjes. De Lexiconlijst Tarifit heeft echter 38 zinnnetjes. Een zogenaamd Zinnnetje hoeft niet altijd uit twee woorden te bestaan, maar moet wel grammaticaal complex zijn.

Gemiddeld betrof 53% van de aangekruiste items Tarifit items, en 47% van de Nederlandse items.

De woordenschat van Tarifit-Berbers sprekende kinderen in Nederland van 20 tot en met 30 maanden bestaat voor 44% uit concepten of begrippen die alleen in het Marokkaans-Arabisch aangekruist zijn, voor 36% uit concepten die alleen in het Nederlands aangekruist zijn en bij 20% van de concepten zijn de woorden in twee talen aangekruist (zie figuur 2).

Figuur 2 De percentages aangekruiste concepten in het Nederlands, in beide talen, en alleen in het Tarifit-Berbers.

5. Turks

5.1 Ontwikkeling van de Lexiconlijst Turks

Voor de constructie van de Turkse lijst werden allereerst alle items van de Lexilijst Nederlands vertaald. Daarbij werd gebruik gemaakt van een oriënterend onderzoek bij 16 Turkse kinderen (Sietses & Slofstra-Bremer, 2000). De resulterende lijst bevatte 339 items. Vervolgens vond een voorstudie plaats bij 10 gezinnen met een jong Turkssprekend kind. Bij dit onderzoek bezocht een Turkse moedertaalspreker de gezinnen en vulde met de ouders bij elk Turks woord in of dit door het kind in het betreffende gezin spontaan gezegd werd. Na het invullen van de lijst werden eventuele woorden genoteerd die deel uitmaakten van de actieve woordenschat van het kind maar niet op de lijst stonden. Vervolgens werd de normeringslijst samengesteld. Alle woorden die bij minstens één van de tien kinderen genoteerd waren zijn opgenomen in de normeringslijst. De Turkse normeringslijst werd opgesplitst in twee lijsten: A en B op basis van de indeling in A en B van de Lexilijst Nederlands.

5.2 Normeringsonderzoek Turks

Aanvankelijk lag het in de bedoeling de lijsten A en B beide te normeren. In de loop van de dataverzameling bleek dat het niet haalbaar was om de ouders twee lijsten te laten invullen, en bleek het aantal proefpersonen te klein om beide vormen apart te normeren. Daarom is in het tweede stadium van de dataverzameling alleen Vorm A aan de ouders meegegeven.

5.2.1 De werving van proefpersonen

De gegevens voor de Turkse Lexiconlijsten werden verzameld op een aantal consultatiebureaus in Den Haag en Rotterdam in de periode september 2002 tot december 2004. De ouders van 2-jarige kinderen kregen bij hun bezoek aan het consultatiebureau de Lexiconlijst en een folder over het onderzoek in het Turks uitgereikt. Vervolgens werden de ouders in de eigen taal telefonisch benaderd. In totaal werden 590 lijsten uitgereikt, waarvan er 326 werden teruggestuurd (respons van 55%) (De Koning, 2005). Van deze 326 waren 10 lijsten niet bruikbaar, omdat ze niet waren ingevuld. De 326 teruggestuurde lijsten omvatten 238 A-lijsten en 88 B-lijsten. Na deze telling werden nog een aantal A-lijsten door de ouders teruggestuurd zodat er in totaal 262 ingevulde A-lijsten beschikbaar waren voor de normering.

5.2.2 Steekproefkenmerken

In totaal zijn 262 ingevulde Lexiconlijsten Turks Vorm A geanalyseerd. Drie lijsten moesten alsnog verwijderd worden omdat de leeftijdsgegevens ontbraken. De lijsten van de 12 kinderen die prematuur geboren zijn (bij een zwangerschap van minder dan 37 weken) zijn eveneens verwijderd. Voor de Turkse lijsten zijn normen gemaakt voor de leeftijd van 24 tot en met 31 maanden. Verwijderd zijn daarom ook de lijsten van de 19 kinderen die qua leeftijd buiten de steekproef vielen, namelijk kinderen die jonger waren dan 20 maanden en ouder dan 30 maanden. Het aantal proefpersonen na de selectie dat de basis vormde voor de normering was 225, waarvan 52% jongens. In tabel 7 ziet u

de aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep. Deze variëren van 13 tot 43 proefpersonen met een gemiddelde van 28.1 proefpersonen per leeftijdsgroep.

5.3 Resultaten

5.3.1 Wijzigingen in de lijst na de dataverzameling

Twee items waren bij minder dan 5% van de lijsten aangekruist, zowel in het Turks als in het Nederlands. Deze items: *saat külesi-torenklok* (Turks en NI) en *mahlabiye-toetje* (Turks en NI) zijn uit de lijst verwijderd. Daardoor werd het totaal aantal Turkse items 266; het aantal Nederlandse items werd 274, met een totaal van 540.

5.3.2 Gemiddelde aantallen aangekruiste items

De resultaten per leeftijdsgroep lopen op van het gemiddelde van 138,5 aangekruiste items bij de kinderen van 24 maanden tot het gemiddelde van 158,6 items op de leeftijd van 31 maanden (zie tabel 7). Er is geen duidelijk zichtbare stijging per leeftijdsgroep. Zo zien we dat het gemiddelde aantal aangekruiste items op de leeftijd van 25 maanden, zoals gezegd, 159,5 is, terwijl het gemiddeld aantal op de leeftijd van 28 maanden 148,8 is. De reden hiervoor is dat de groepen per maand te klein zijn en dat daardoor het toeval een te grote rol speelt. Het gemiddelde aantal aangekruiste items voor de Turkse kinderen was 158,6 met een standaarddeviatie van 86.

Tabel 7 Leeftijdsgroepen in de Turkse normgroep, aantallen proefpersonen per leeftijdsgroep na selectie, gemiddeld aantal aangekruiste items per leeftijdsgroep met standaarddeviaties op de Turkse lijst.

Leeftijd in maanden	Aantal proefpersonen n = 225	Gemiddeld aantal items	Standaarddeviatie
24	31	138,5	62,4
25	33	159,5	90,2
26	38	152,2	87,3
27	43	163,9	93,7
28	29	148,8	92,5
29	22	184,5	92,0
30	16	157,3	91,2
31	13	185,3	60,2

Omdat de scores per maand niet systematisch oplopen, zijn de kinderen ingedeeld in vier groepen, namelijk 24 - 25 maanden, 26 - 27 maanden, 28 - 29 maanden en 30 - 31 maanden. Op basis van deze vier groepen zijn de voorlopige standaardscores, de zogenaamde Lexiquotienten, berekend (zie ook hoofdstuk 6). In bijlage 9 vindt u de normtabel Turks.

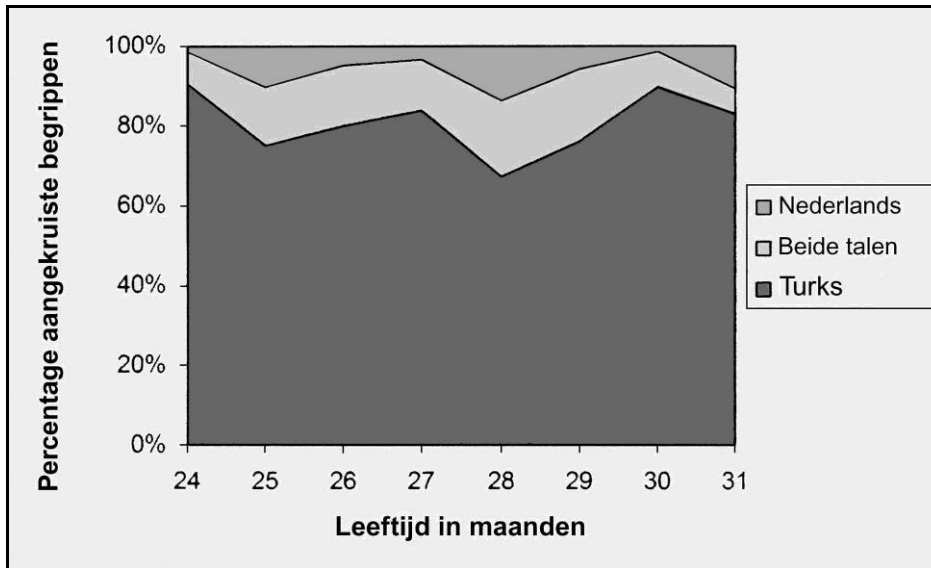
5.3.3 Verhouding Turks/Nederlands

De Turkse normeringslijst en de Lexilijst Nederlands bleken een zeer grote overlap te vertonen. De Turkse lijst verschilt echter sterk met het Nederlands wat betreft het aantal zinnnetjes. De Lexilijst Nederlands heeft 11 zinnnetjes. De Lexiconlijst Turks heeft 37

zinnnetjes. Een zogenaamd Zinnetje hoeft echter niet altijd uit twee woorden te bestaan, maar moet wel grammaticaal complex zijn.

Gemiddeld betrof 83% van de aangekruiste items Turkse items, en 17% van de Nederlandse items.

De woordenschat van Turkssprekende kinderen in Nederland van 24 tot en met 31 maanden bestaat voor 80% uit concepten of begrippen die alleen in het Turks aangekruist zijn, voor 6% uit concepten die alleen in het Nederlands aangekruist zijn en bij 13% van de begrippen zijn de woorden in twee talen aangekruist (zie figuur 3). Het hoge percentage Turkse woorden heeft te maken met het feit dat Turkse moeders over het algemeen Turks met hun kind spreken (Çavuş Nunes 1999).

Figuur 3 De percentages aangekruiste concepten in het Nederlands, in beide talen, en alleen in het Turks.

6. Normeringsprocedure

De Ruwe score op de Lexiconlijsten is het aantal aangekruiste woorden en zinnen. Deze score kan variëren van 0 (nul) tot en met 500 voor het Marokkaans-Arabisch, van 0 tot en met 598 voor het Tarifit-Berbers en van 0 tot en met 540 voor het Turks. Omdat het aantal woorden dat jonge kinderen kennen sterk afhangt van hun leeftijd, wordt de Ruwe score omgezet in een standaardscore (het Lexiquotiënt: LQ) die voor elke leeftijdsgroep dezelfde verdeling heeft: een normale verdeling met een gemiddelde van 100 en een standaarddeviatie van 15, zoals een intelligentiequotiënt (zie voor de interpretatie van het LQ paragraaf 9.5).

De normtabellen (tabellen voor de omzetting van Ruwe scores in LQ's, zie bijlage 7-9) zijn geconstrueerd op basis van de data in voornoemde steekproeven. Toegepast is daarbij een methode die onder andere ook bij de Lexilijst Nederlands (Schlichting & LutjeSpelberg, 2002), de Schlichting Test voor Taalproductie (Schlichting e.a., 1995), de Reynell Test voor Taalbegrip (Van Eldik e.a., 1995) en de SON 2½ -7 (Tellegen e.a.,1998) is toegepast. De methode komt er op neer dat bij de bepaling van een omzettingcurve voor één normgroep gebruik wordt gemaakt van de informatie van alle empirische normgroepen. Daartoe wordt eerst een voorlopige standaardscore bepaald per empirische normgroep, gebaseerd op een door Lienert (1961) beschreven procedure. Vervolgens wordt over alle normgroepen samen een multiële regressie-analyse uitgevoerd, met als afhankelijke variabele de voorlopige standaardscore en als onafhankelijke variabelen diverse combinaties van leeftijd en Ruwe score. Deze procedure levert regressiecoëfficiënten op, waarmee op basis van de Ruwe scores en de leeftijd definitieve standaardcores, de Lexiquotiënten, worden geschat, niet alleen voor de onderzochte leeftijdsgroepen, maar ook voor tussenliggende leeftijdsgroepen, zodat normen per leeftijdsmaand kunnen worden gegeven. Waar de multiële correlatie relatief laag was ontstond een verdeling met een standaarddeviatie lager dan de gewenste waarde 15. Hier is een correctie toegepast (een lineaire transformatie) om de gewenste waarde te verkrijgen.

7. Betrouwbaarheid en validiteit

Bij het gebruik van een meetinstrument is het van belang de betrouwbaarheid en de validiteit vast te stellen. Dit zijn twee centrale begrippen bij het bestuderen van een test.

7.1 *Betrouwbaarheid*

7.1.1 Inleiding

Bij het *betrouwbaarheidsonderzoek* (zie Van Bon 1998) bestudeert men onder meer of de test een tweede keer dezelfde scores oplevert, en dus ongevoelig is voor storende invloeden. Studies van andere onderzoekers naar de validiteit en de betrouwbaarheid van ouderrapportage lieten zien dat ouderrapportage zeer betrouwbaar kan zijn als de juiste vragen gesteld worden (De Ridder-Sluiters, 1990; Rescorla e.a., 1993; Fenson e.a., 1994; Norbury e.a., 2005;). We beschouwen dan de Lexiconlijsten ook als vragenlijsten, waarop de ouders zich bij elk woord of zinnetje afvragen of hun kind dat woord of dat zinnetje zegt. Voor het Nederlands werd eerder betrouwbaarheidsonderzoek gedaan met de Lexilijst Nederlands. Daarbij is de parallelbetrouwbaarheid berekend tussen lijst A en lijst B. De correlaties tussen de twee lijsten liepen van .97 tot 1.00, afhankelijk van de leeftijdsgroep, hetgeen duidt op een zeer hoge betrouwbaarheid (Schlichting & Lutje Spelberg, 2002, 2003).

7.1.2 Resultaten betrouwbaarheid

Wat de betrouwbaarheid van de Lexiconlijsten betreft is de interne consistentie bepaald, dat is de mate waarop de verschillende items hetzelfde meten. Dit is uitgevoerd met Cronbach's alpha, per leeftijdsgroep. De waarden van de betrouwbaarheidscoëfficiënten varieerden van .97 tot en met .99 voor het Marokkaans-Arabisch en van .94 tot en met .99 voor het Tarifit-Berbers. Bij de Turkse kinderen waren alle waarden .99.

7.2 *Validiteit*

7.2.1 Inleiding

Bij het onderzoek naar de *validiteit* (zie Van Bon 1998) bestudeert men onder meer of het instrument meet wat het zegt te meten, in het geval van de Lexiconlijsten gaat het dus in de eerste plaats om het meten van de productieve woordenschat. Verder kan de validiteit ook iets zeggen over het domein waarop de testuitslag van toepassing is, dus bijvoorbeeld of de Lexiconlijsten niet alleen geschikt zijn voor het meten van de woordenschat, maar ook als meetinstrument voor de algehele taalproductie, of mogelijk de gehele taalontwikkeling. Verder bestuderen we bij het validiteitsonderzoek of verbanden die in ander onderzoek herhaaldelijk gevonden zijn, bij het onderhavige onderzoek ook gevonden worden, zoals bijvoorbeeld het feit dat kinderen naarmate ze ouder worden een steeds grotere woordenschat hebben, of de invloed van het geslacht of het milieu op de woordenschat.

De validiteit kan op verschillende manieren gemeten worden, en is bij eerste publicatie van een test vaak nog beperkt. Er is al veel onderzoek gedaan met vergelijkbare instrumenten in andere talen, die dan echter telkens wel één taal betreffen.

Rescorla e.a. (1993) deed onderzoek met het Language Development Survey. Dit is een woordenlijst van circa 300 woorden waarop ouders aankruisen welke woorden hun kind zegt, en vertoont dus grote overeenkomst met de Lexiconlijsten. Uit het onderzoek van Rescorla bleek dat zij goed in staat was om te bepalen of de kinderen in de leeftijd van 24 maanden verwezen moesten worden of niet, al is geen enkel instrument op deze leeftijd perfect. Daarvoor is er te veel variatie in de ontwikkeling.

Klee e.a. (1998) onderzochten de specificiteit en de sensitiviteit van de Language Development Survey. Deze bleken zeer hoog. Bij proefpersonen in de leeftijd van gemiddeld 24.7 maanden was de sensitiviteit 91%, hetgeen inhoudt dat bijna alle kinderen die een taalachterstand hadden met dit instrument werden opgespoord. De specificiteit was 87%, hetgeen aangeeft dat 87% van de kinderen zonder taalachterstand een voldoende score behaalden op dit instrument. De predictieve validiteit, dus de mate waarin de lijst een goede voorspeller is voor de taalontwikkeling bij een hogere leeftijd werd door Klee e.a. (1998) ook onderzocht. De correlatie tussen de score op de Language Development Survey op de leeftijd van 2 jaar en een klinische diagnose op de leeftijd van 3 jaar was .67.

Uit Engels en Zweeds onderzoek blijkt dat de taalproductie zoals gemeten met instrumenten als de Lexilijst Nederlands hoog correleert met de taalontwikkeling in zijn totaliteit (Burden e.a., 1996; Berglund & Eriksson, 2000). We gaan er van uit dat dit ook voor de Lexiconlijsten geldt. Het is dan dus mogelijk de Lexiconlijsten als screeningsinstrument voor de algehele taalontwikkeling te gebruiken (uitgezonderd de pragmatiek, dus de sociale kant van de taalontwikkeling).

We kunnen voor de validiteit van de Lexiconlijsten voor een deel ook afgaan op eerder onderzoek met eentalige lijsten in Nederlands onderzoek (Schlichting & Lutje Spelberg 2002). Dat onderzoek vond plaats met de eerste versie van de Lexilijst Nederlands, de Lexilijst 1995 (Schlichting e.a. 1995).

Het eerste onderzoek met de Lexilijst 1995 betrof de predictieve validiteit. Zeventien kinderen die op de leeftijd van 21 maanden werden onderzocht met de Lexilijst (in de versie van 1995) werden 6 maanden later onderzocht met taaltests voor taalbegrip en taalproductie. De correlatie van de Lexilijst met de test voor taalbegrip was .64, de correlaties met de testen voor taalproductie waren .80 en .82. Deze correlaties zijn bevredigend te noemen (Schlichting & Lutje Spelberg 2002, 2003).

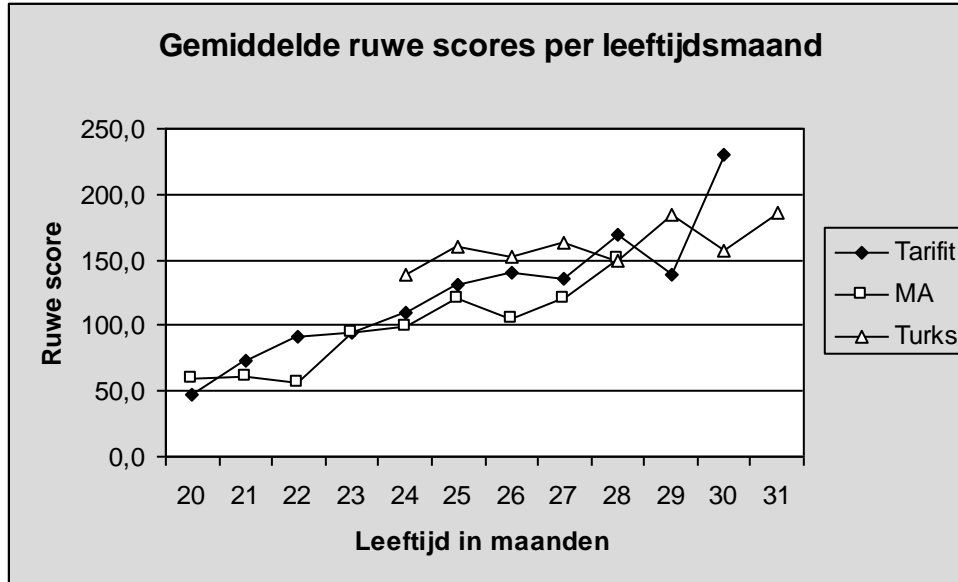
In een onderzoek bij 34-38 premature kinderen wier ouders de Lexilijst hadden ingevuld toen de kinderen 24 maanden oud waren (gecorrigeerd voor prematuriteit) werden de kinderen eveneens een half jaar later opnieuw onderzocht. Hierbij werd een goede correlatie gevonden tussen de scores op de Lexilijst 1995 en de taalbegriptest en de twee taalproductietesten die een half jaar later afgenomen werden (correlatie taalbegrip .60, zinsproductie .61, woordproductie .65) (Schlichting & Lutje Spelberg 2002; Schlichting e.a. in voorbereiding).

Voor het Marokkaans-Arabisch hebben we betreffende de validiteit alleen gegevens uit de normering. Ook daarin kunnen we echter validiteitsgegevens vinden. Voor het Tarifit-Berbers en het Turks is uitgebreider onderzoek gedaan, omdat de Turkse en een deel van de Tarifitsprekende kinderen met een lage score zijn doorverwezen, en toen uitgebreider onderzocht zijn. Ook zijn voor het Tarifit-Berbers en Turks op de voorlopige lijst een aantal vragen opgenomen als valideringsinstrument.

7.2.2 Samenhang van de leeftijd met de Ruwe scores

De gemiddelde Ruwe score van een ontwikkelingsinstrument behoort op te lopen naarmate de kinderen een hogere leeftijd hebben. De correlatie van leeftijd met de Ruwe score op de Lexiconlijst is voor het Marokkaans-Arabisch .40, voor het Tarifit .38 en voor het Turks .11. De eerste twee waarden zijn significant, de correlatie voor het Turks niet. Dat houdt in dat er wel een duidelijk verband is met de leeftijd van het kind,

maar ook dat er individueel veel variatie is binnen de leeftijdsgroepen. Figuur 4 geeft de gegevens van de drie groepen grafisch weer.

Figuur 4 Verloop van de gemiddelde Ruwe score afgezet tegen leeftijd in maanden voor het totaal aantal Tarifit-Berberssprekende proefpersonen (n= 280), Marokkaans-Arabischsprekende proefpersonen (n=266) en Turkssprekende proefpersonen (n=225).

7.2.3 Samenhang opleiding ouders met Ruwe score voor Tarifit en Turks

Tabel 8 laat de samenhang zien tussen de opleiding van moeder en vader met de Totale Itemscore oftewel Ruwe score van de Tarifitsprekende en Turkssprekende proefpersonen. Wat betreft de Sociaal Economische Status (SES) zijn bij beide talen twee groepen geformeerd, namelijk de groep kinderen wier ouders basisonderwijs hadden of minder, en de groep waarvan de ouders meer onderwijs genoten hadden. Van de Tarifitsprekende moeders heeft ruim 69% alleen basisonderwijs of minder, bij de vaders is dat ruim 74% (zie tabel 8). Bij de Turkse groep zien we dat het onderwijsniveau iets hoger is: 50% van de moeders, en 41% van de vaders heeft alleen basisonderwijs of minder. Er is geen positieve samenhang gevonden tussen de Ruwe score op de Lexiconlijst Tarifit-Berbers en het opleidingsniveau van de moeder.

Tabel 8 Percentages van ouders met opleiding basisschool of minder en de correlatie met de Ruwe score

Aantallen proefpersonen	Tarifit N=280		Turks N= 225	
	moeder	vader	moeder	vader
Percentage basisonderwijs of lager	69,5%	74,2%	50%	41%
Correlatie opleiding/Ruwe score	-.07	.09	.12	.14

We zien bij de Tarifitsprekende vaders en bij de Turkse vaders en moeders een lage positieve correlatie tussen het opleidingsniveau en het aangekruiste aantal items. Deze correlaties zijn echter niet significant. Opmerkelijk is dit niet, omdat bij de Nederlandse kinderen in het onderzoek van de Lexilijst Nederlands ook geen significant effect van opleiding van de moeders werd gevonden (Schlichting & LutjeSpelberg 2002, 2003).

Voor het Marokkaans-Arabisch zijn geen gegevens beschikbaar met betrekking tot de opleiding van de ouders.

7.2.4 Samenhang geslacht met Ruwe scores

De samenhang tussen geslacht en Ruwe scores is berekend voor alle drie de talen. In het Marokkaans-Arabisch is de correlatie .02. Dat houdt in dat er geen significant verschil is tussen meisjes en jongens. Voor de Tarifit-Berberssprekende kinderen was de correlatie met geslacht .09. Ook bij deze groep kunnen we niet spreken van een significant verschil tussen jongens en meisjes.

Bij de Turkse kinderen was de correlatie van Ruwe score met geslacht .14 (significant op 0.05 niveau). Dat wil zeggen dat er een klein verschil is tussen jongens en meisjes. Dat zien we dus ook aan de scores: het gemiddelde van de meisjes is 169.9 (standaarddeviatie 88.5) en van de jongens 146.0 (standaarddeviatie 81.0).

7.2.5 Samenhang met Taalgebruiksvragen

In het kader van het validiteitsonderzoek werden op de Lexiconlijsten Tarifit-Berbers en Turks behalve de itemlijsten ook een aantal vragen gesteld aan de ouders (zie tabel 9). Deze vragen zijn een eigen vertaling van vijf (van een set van zes) Engelstalige vragen uit de MCDI (Fenson e.a. 1994). De vragen betreffen het gebruik van de taal door het kind. De ouders konden als antwoorden *nooit*, *soms* en *vaak* aankruisen. Berglund & Eriksson (2000) die een vergelijkbare set vragen in het kader van hun Zweedse onderzoek voorlegden aan Zweedse ouders, lieten zien dat deze vragen op zich een betrouwbare uitkomst opleveren over de taalontwikkeling van Zweedse kinderen. In het Zweedse onderzoek betrof het kinderen van 16 tot en met 28 maanden oud. In tabel 9 ziet u de correlatie tussen de resultaten op de Lexiconlijsten Tarifit en Turks en de antwoorden op deze vragen. De samenhang met alle vragen is significant, maar verschilt sterk per vraag.

Tabel 9 Correlaties van de vijf Taalgebruiksvragen met de Lexiquotiënten (LQ) en de Ruwe scores (Rs) op de Lexiconlijsten Tarifit en Turks.

	Tarifit (n=268-270)		Turks (n=200-218)	
	LQ	Rs	LQ	Rs
1. Praat uw kind wel eens over gebeurtenissen in het verleden of over mensen die niet aanwezig zijn?	0,45	0,48	0,37	0,35
2. Praat uw kind wel eens over dingen die in de toekomst gaan gebeuren?	0,35	0,39	0,46	0,45
3. Praat uw kind wel eens over dingen die niet in de kamer zijn?	0,26	0,28	0,36	0,36
4. Begrijpt uw kind het als u vraagt naar iets wat niet in de kamer is?	0,11	0,17	0,20	0,18
5. Wijst uw kind wel eens ergens naar en noemt het dan de naam van degene van wie het is?	0,12	0,14	0,25	0,24

Vet: $p < 0.001$; *Cursief:* $p < 0.05$

Duidelijk is dat met name de vragen 1 en 2 hogere correlaties laten zien dan de andere vragen. Die vragen betreffen vaardigheden die in de leeftijdsfase van de Lexiconlijsten ontwikkeld worden, namelijk het praten over het verleden en de toekomst, terwijl de vragen 3, 4, en 5 vaardigheden betreffen die op jongere leeftijd ontwikkeld worden. Deze resultaten dragen bij aan de validiteit van de Lexiconlijsten Tarifit-Berbers en Turks.

7.2.6 Inschatten taalontwikkeling door ouders

In wetenschappelijk en in diagnostisch onderzoek worden de ouders vaak bevroegd met betrekking tot de ontwikkeling van hun kind, ook met betrekking tot de taalontwikkeling. Om te kijken hoe de mogelijkheid van Tarifitsprekende en Turkse ouders lag bij het inschatten van de taalontwikkeling van hun kind in het algemeen, werd hen daarover een vraag gesteld. De vraag luidde: *Hoe schat u de taalontwikkeling van uw kind in, ten opzichte van leeftijdgenootjes?* De mogelijke antwoorden waren: a. *Loopt achter*, b. *Is ongeveer hetzelfde*, c. *Loopt voor*, d. *Ik kan dit niet beoordelen*. De antwoorden d buiten beschouwing latend, kan een samenhang van de interpretatie van de ouders met de Standaardscore berekend worden. De correlatie van de interpretatie van de ouders met de Standaardscore was .22 (sign. p 0.001) voor het Tarifit, en .52 (sign. p<0.001) voor het Turks. De ouders van Turkssprekende kinderen kunnen de taalontwikkeling dus beter inschatten dan de ouders van Tarifitsprekende kinderen. De reden hiervan zou kunnen zijn dat Turkse ouders voornamelijk over het Turks een uitspraak doen, omdat hun kinderen hoofdzakelijk Turks spreken, terwijl bij de Tarifitsprekende ouders het Tarifit en het Nederlands ongeveer in gelijke mate gesproken worden. Het beoordelen van de ontwikkeling in twee talen zou moeilijker kunnen zijn. Voor het Marokkaans-Arabisch waren er geen gegevens.

7.2.7 Follow-up onderzoek Tarifit-Berbers en Turks

Bij het onderzoeksproject op de Afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg van het Erasmus MC in het kader van de dataverzameling voor Turks en de gedeeltelijke dataverzameling voor Tarifit-Berbers is telkens nagegaan hoe de kinderen individueel scoorden, en werd indien nodig verwezen naar een Audiologisch Centrum. Dit onderzoek vond plaats in Den Haag. Omdat nog geen normering voorhanden was, werd, voorlopig, uitgegaan van de normering van de Lexilijst Nederlands. De Ruwe score van de proefpersonen was gebaseerd op alle aangekruiste items, dus zowel in de eerste taal als in het Nederlands, de Item Totaalscore. Op basis van deze Totaalscore werden de Nederlandse standaardscores toegepast. Vanaf oktober 2003 is met het gebruik van de Nederlandse normen gestart en zijn de uitslagen naar de CB's gestuurd. CB-artsen kregen het advies de Lexiconlijst nogmaals te laten invullen als de uitslag twijfelachtig of onvoldoende (dus een LQ van 80 of lager) was, en afhankelijk van het resultaat op de 2^e Lexiconlijst het kind te verwijzen voor nadere diagnostiek op het Audiologisch Centrum. Als het kind al wat ouder was (27 maanden of ouder), dan werd geadviseerd om direct te verwijzen naar het Audiologisch Centrum (De Koning, 2005). Vanaf december 2003 werd afgesproken dat bij een LQ van 70 of lager het kind een extra consult zou krijgen op het consultatiebureau, of verwezen zou worden naar het Audiologisch Centrum. Bij een LQ tussen de 70 en 80 werd geadviseerd na 3 maanden de Lexilijst opnieuw te laten invullen. Indien de score dan weer onder de 80 was, werd actie afhankelijk van het oordeel van de CB-arts aangeraden. Bij dit onderzoek werden ook kinderen betrokken die buiten de huidige normeringsleeftijden vallen. De toepassing van de Nederlandse normering op de Ruwe scores leidde tot 27 Turkse kinderen met een twijfelachtige uitslag, 47 Turkse kinderen met een onvoldoende uitslag, 17 Tarifitsprekende kinderen met een twijfelachtige uitslag en 16 Tarifitsprekende kinderen met een onvoldoende uitslag (zie tabel 10).

Tabel 10 Aantallen normaal of hoger, twijfelachtig en onvoldoende scorende kinderen in het Erasmus MC-onderzoek te Den Haag.

	Normaal of hoger	Twijfelachtig	Onvoldoende	Totaal
Turks	231 (76%)	27 (9%)	47 (15%)	305
Tarifit	93 (73%)	17 (13%)	16 (13%)	127

Bij de Audiologische Centra en bij de consultatiebureaus werd door de afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg follow-up onderzoek gedaan door na te vragen hoe de taalontwikkeling van de kinderen verliep volgens de gegevens van de Audiologische Centra en de consultatiebureaus (De Koning, 2005). Het bleek dat 60% van de verwezen kinderen op het CB in een extra consult gezien waren, en 33% op het Audiologisch Centrum. De onderzoekers concludeerden dat gezien de bevindingen op het Audiologisch Centrum, een kind met een onvoldoende uitslag, dus een (voorlopig) LQ van 70 of lager, altijd voor nader onderzoek zou moeten worden verwezen. Met name voor de Turkse groep bleek dat kinderen met een Standaardscore onder de 70 (volgens de Nederlandse normering) altijd een achterstand hadden.

8. Gebruiksmogelijkheden van het instrument

8.1 Bruikbaarheid

De eerste doelstelling van het onderzoek van het Erasmus MC, Afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg was het nagaan van de praktische bruikbaarheid van de Turkse Lexiconlijst voor Turkse kinderen en van de Tarifit Lexiconlijst voor Tarifitsprekende Marokkaanse kinderen op het consultatiebureau. Een van de conclusies van hun onderzoek was dat het invullen van deze tweetalige Lexiconlijsten voor de ouders gemakkelijk bleek te zijn (De Koning, 2005). In de praktijk blijkt echter incidenteel dat de ouders de lijst niet zelf kunnen invullen.

8.2 Settings voor gebruik

De Lexiconlijst is door zijn vorm bij uitstek geschikt voor screeningsonderzoek omdat het instrument weinig arbeidsintensief is voor degene die de informatie verzamelt. Behalve als screeningsinstrument is het instrument ook inzetbaar voor het verkrijgen van diagnostische informatie met betrekking tot de actieve woordenschatontwikkeling. Kinderen die (nog) niet goed testbaar zijn kunnen wel al middels ouderrapportage met de Lexiconlijst onderzocht worden.

Het instrument is in verschillende settings bruikbaar.

- a. Op het consultatiebureau kan de Lexiconlijst standaard als meetinstrument voor de taalontwikkeling ingezet worden.
- b. Een andere mogelijkheid is het incidentele gebruik van de Lexiconlijst op het consultatiebureau, toegepast bij verdenking van een vertraagde inzet van de spraak- en taalontwikkeling. Dit kan onder meer het geval zijn bij uitval op een ander gebruikt signaleringsinstrument of bij bezorgdheid van de ouders.
- c. In het kinderdagverblijf, de peuterspeelzaal of de voorschoolse educatie is het instrument goed toepasbaar bij twijfel van ouders of leidsters aan de taalontwikkeling.
- d. In het kader van een KNO-onderzoek, foniatrisch of kindergeneeskundig onderzoek is de Lexiconlijst te gebruiken als screeningsinstrument bij twijfel over de taalontwikkeling.
- e. Bij logopedisch of psychologisch onderzoek kan de Lexiconlijst worden ingepast als instrument om de actieve woordenschat te meten bij kinderen in een vroege fase van de taalontwikkeling.
- f. Het instrument is zeer geschikt in researchprojecten als indicatie voor het niveau van de taalontwikkeling en als instrument om de taalontwikkeling longitudinaal te onderzoeken.

8.3 Leeftijd van afname

De Lexiconlijsten hebben normen voor de leeftijden van 20 t/m 28 maanden (Marokkaans-Arabisch), 20 t/m 30 maanden (Tarifit-Berbers) en 24 t/m 31 (Turks). De leeftijd waarop men de Lexiconlijst inzet hangt samen met het doel van de afname. Veel epidemiologisch onderzoek met de Language Development Survey (Rescorla, 1989) vond plaats op de leeftijd van 24 maanden. In het onderzoek van Van Balkom en Bakker (1998) maakten ouders van kinderen in de leeftijd van 21 maanden zich al zorgen over een achterblijvende taalontwikkeling. In het onderzoek van De Koning e.a. (2000) bleek dat ouders van kinderen van 24 maanden slechts beperkt, namelijk voor 65%, ingingen op een advies om hun kind te laten onderzoeken op een Audiologisch Centrum. Gezien

het feit dat er nog een flink aantal kinderen spontaan tot een normale taalontwikkeling komt, is dit vanuit de ouders ook te begrijpen. Een goede oplossing bij een achterblijvende score op de Lexiconlijst is dan de ouders nogmaals een lijst mee te geven en na drie maanden te laten terugkomen voor een extra consult, zodat de taalontwikkeling drie maanden later opnieuw beoordeeld kan worden.

8.4 Aanwijzingen voor gebruik

- a. Het gaat bij de Lexiconlijsten om het actieve gebruik van de woorden en zinnestelsels, niet om het begrijpen ervan. Dit staat duidelijk bij de ouderinstructie op de lijst, maar verdient bij individuele instructie speciaal de aandacht. De kinderen moeten de woorden die worden aangekruist spontaan zelf zeggen. Woorden en zinnestelsels die alleen zijn nagezegd mogen niet aangekruist worden. Woorden die op een kinderlijke wijze worden uitgesproken, mogen wel worden aangekruist.
- b. De ouders/verzorgers van het kind vullen de Lexiconlijst altijd thuis in. Het formulier wordt aan hen meegegeven of opgestuurd. Het is noodzakelijk dat zij daar één tot twee weken de tijd voor krijgen. Vooral als de kinderen wat meer woorden kennen weten de ouders namelijk niet altijd direct welke woorden hun kind kent en zullen ze de lijst gefaseerd invullen. Incidenteel zullen de ouders hulp nodig hebben van iemand uit hun omgeving om de lijst in te vullen.
- c. De Lexiconlijst heeft normeringsgegevens voor Marokkaans-Arabisch kinderen van 20 maanden tot en met 28 maanden, voor Tarifitsprekende kinderen van 20 tot en met 30 maanden voor Turkse kinderen in de leeftijd van 24 tot en met 31 maanden en wordt dus bij voorkeur bij kinderen in die leeftijd toegepast. Voorkeursleeftijd van onderzoek ten behoeve van verwijzing: 24-26 maanden. Dit is enerzijds zo 'laat' dat er een grotere kans is op een nauwkeurige voorspelling van de toekomstige taalontwikkeling, en biedt tevens de mogelijkheid van herhaling van het onderzoek met de Lexiconlijst bij 27-29 maanden.
- d. De kinderen die onderzocht worden met de Lexiconlijst kennen ongeveer twee maal zoveel woorden als op de lijst staan aangegeven. De gebruiker moet zich dus realiseren dat de Ruwe score ongeveer verdubbeld moet worden als men het werkelijke aantal woorden wil vermelden dat het kind kent, omdat slechts ongeveer de helft van de woorden die een kind kent op de lijst zijn opgenomen. Als een kind dus een Ruwe score heeft van 27, dan kan men er van uit gaan dat het kind minstens 54 woorden kent. Wanneer een hoog aantal items is aangekruist, dan kent het kind waarschijnlijk meer dan twee keer zoveel woorden als aangekruist is. Wij schatten dat tot de leeftijd van 24 maanden de lijsten ongeveer 50% van de woorden die een kind kent, bevat. Daarna loopt dat percentage iets terug.
- e. Een mogelijk gebruik van de Lexiconlijst is om de lijst door ouders te laten invullen in een bepaalde kleur en de ingevulde lijst enige maanden later weer mee te geven om nu in een andere kleur de nieuw geleerde woorden te laten invullen. Dit kan zeer motiverend werken voor de ouders.

Deze aanwijzingen zijn verkort weergegeven in de Gebruiksaanwijzing.

9. Scoren

9.1 Ruwe score

De Ruwe score, dit is het totaal aantal woorden en zinnen dat door de ouders is aangekruist, wordt berekend door het aantal aangekruiste items in beide talen op te tellen. Dit gaat het makkelijkst en betrouwbaarst door de woorden eerst per categorie op te tellen en dit getal in de betreffende vakjes te zetten. Het optellen daarna doet u bij voorkeur met een rekenmachientje. Het maximale aantal woorden en zinnen tezamen is voor het Marokkaans-Arabisch 500, voor het Tarifit-Berbers 598 en voor het Turks 540. In de regel tellen de ouders zelf de aantallen per categorie op.

9.2 Lexiquotiënten

Normen zijn ontwikkeld voor de volgende groepen.

- a) Voor het Marokkaans-Arabisch voor de leeftijd van 20 tot en met 28 maanden;
- b) Voor het Tarifit-Berbers voor de leeftijd van 20 tot en met 30 maanden;
- c) Voor het Turks voor de leeftijd van 24 tot en met 31 maanden.

Normen maken het mogelijk om de woordenschat, inclusief de zinnen, van een kind te vergelijken met leeftijdgenootjes. Deze normen worden gegeven in de vorm van zogenaamde Lexiquotiënten (LQ's). Lexiquotiënten zijn berekend op basis van de Ruwe score, dus het totaal aantal aangekruiste woorden en zinnen. Het gemiddelde Lexiquotiënt per leeftijdsgroep is 100, vergelijkbaar met intelligentietests die een IQ van 100 als gemiddelde geven. Als een kind een Lexiquotiënt van 100 heeft, heeft het dus een gemiddeld aantal items op de Lexiconlijst behaald in vergelijking met zijn leeftijdsgroep. De standaarddeviatie is 15 punten. Dat betekent dat kinderen met een LQ van 85 een score hebben van één standaarddeviatie onder het gemiddelde.

9.3 Vaststellen leeftijd

De leeftijd van het kind wordt per maand bepaald. De leeftijd in maanden die geldt voor de Lexiconlijst is het aantal hele maanden. Het aantal dagen dat het kind ouder is dan een bepaalde maand wordt daarbij niet meegerekend. Bijvoorbeeld: voor een kind van 24 maanden en 27 dagen kijkt u bij de normen van 24 maanden.

9.4 Vaststellen van het Lexiquotiënt

De Lexiquotiënten vindt u in de normtabellen. Er zijn aparte normtabellen voor de drie talen.

Om het LQ vast te stellen gaat u uit van de Ruwe score, oftewel het totaal aantal aangekruiste woorden, inclusief zinnen, in beide talen, dus bijvoorbeeld het totaal aantal aangekruiste Turkse items én het totaal aantal aangekruiste Nederlandse items op dezelfde lijst. Dit totaal vormt de Ruwe score of Totale Itemscore. U kijkt in de gekozen normtabel allereerst in de linkerkantlijn bij de Ruwe scores. Als geen enkel woord is aangekruist kijkt u in de bovenste rij. Als het kind tussen de 1 en 10 items

behaald heeft kijkt u in de tweede rij bij 1...10, en zo verder. Vervolgens kijkt u in de kolom van de betreffende leeftijd. In het hokje, de cel, waar rij en kolom elkaar kruisen vindt u het Lexiquotiënt voor dit kind bij deze leeftijd.

Bijvoorbeeld: een Turks jongen van 28 maanden oud met een Ruwe score van 105 op de Lexiconlijst Turks heeft een LQ van 91 volgens de normtabel voor Turks (bijlage 9). Daarmee ligt hij iets onder het gemiddelde van kinderen van zijn leeftijd, maar we spreken hier niet van een achterstand.

Het Lexiquotiënt vult u in op de Lexiconlijst in het vakje Lexiquotiënt Turks op de achterzijde van het scoreformulier, en bij LQ op de voorzijde.

9.5 Interpretatie van de Lexiquotiënten

Lang niet alle kinderen scoren gemiddeld, want ook bij kinderen die zich normaal ontwikkelen heeft het ene kind een snellere taalontwikkeling dan het andere.

Lexiquotiënten tussen 80 en 120, het witte gebied in de normtabellen, worden als *normaal* beschouwd. Lexiquotiënten onder de 80 zijn *laag*, die boven de 120 zijn *hoog*. Ongeveer 10% van de kinderen heeft een hoog Lexiquotiënt en ook ongeveer 10% heeft een laag Lexiquotiënt. Kinderen die een LQ van 80 of lager hebben vallen dus in de laagste 10%. In de normtabellen zijn deze gebieden zwart/grijs. Ongeveer 2½ % heeft een Lexiquotiënt van 70 of lager, het zwarte gebied rechts boven in de normtabellen. Deze kinderen hebben een woordenschatontwikkeling die veel lager ligt dan het gemiddelde (twee standaarddeviaties onder het gemiddelde). Bij Lexiquotiënten onder de 70 spreken we van *zeer laag*; boven de 130 spreken we van *zeer hoog*.

9.6 Leeftijdsequivalenten ook bij kinderen ouder dan de normeringsleeftijd

Bij twijfel aan de woordenschatontwikkeling van kinderen die ouder zijn dan de leeftijd van 28 (Marokkaans-Arabisch), 30 (Tarifit-Berbers) of 31 (Turks) maanden kan het instrument ook worden ingezet, maar kunnen de normen niet op de gebruikelijke wijze worden aangehouden. Daarom zijn met behulp van normeringstabel van de betreffende taal *leeftijdsequivalenten* vastgesteld, dat is *de leeftijd waarop de Ruwe score een Lexiquotiënt van 100 oplevert*. Bijvoorbeeld: een Marokkaans-Arabischsprekend kind in de leeftijd van 32 maanden behaalt op de Lexiconlijst Marokkaans-Arabisch een Ruwe score van 75. Volgens Normeringstabel 7, voor het Marokkaans-Arabisch, hoort bij een Ruwe score van 75 een leeftijdsequivalent van 24 maanden, omdat in de cel op de kruising van 75 in de linkerkolom, en 24 in de bovenste rij 100 staat. De Ruwe score van dit kind komt daarom overeen met die welke Marokkaans-Arabisch kinderen van 24 maanden gemiddeld behalen. Dit kind heeft derhalve – ten aanzien van de productieve woordenschat – een achterstand van 8 maanden.

In tabel 11 is een overzichtje gegeven van de beschikbare Leeftijdsequivalenten. Bij een kind met een Ruwe score die lager is dan de Leeftijdsequivalenten kunt u alleen maar aangeven dat het lager is dan de beschikbare gegevens voor een bepaalde leeftijd. Bijvoorbeeld bij een Turks kind van 32 maanden dat een Ruwe score heeft van 75 kunt u dus alleen aangeven dat de score lager ligt dan de gemiddelde score van Turkse kinderen van 24 maanden. Voor een Turks kind dat een Ruwe score heeft die hoger is dan het gemiddelde van 31 maanden kunt u geen leeftijdsequivalent vaststellen. Hetzelfde geldt bij Marokkaans-Arabisch en Turkse kinderen voor respectievelijk 28 en 30 maanden.

Tabel 11 Leeftijdsequivalenten in maanden voor de Ruwe scores

Ruwe score	Marokkaans-Arabisch	Tarifit-Berbers	Turks
41..50		20	
51..60	22	21	
61..70	23	22	
71..80	24	22/23	
81..90	25	23	
91..100	26	24	
101..110	26	25	
111..120	27	25/26	
121..130	27/28	26	
131..140	28	27	
141..150		28	24/25
151..160		28/29	26-30
161..170		29	
171..180		29/30	
181..190		30	

10. Adviezen, Herhaling, Verwijzing en Voorlichting

Het is niet zonder meer duidelijk bij welke score we een kind moeten verwijzen. De interpretatie van het gegeven Lexiquotiënt is in principe arbitrair. Naarmate kinderen ouder worden kunnen we strenger zijn met de interpretatie van de Lexiquotiënten. Als een kind van 20 maanden een Lexiquotiënt heeft van 70, dus behoort tot de 2½ % laagstscorenden, dan is dit zonder verdere aanwijzingen niet direct een reden om het kind te verwijzen of verder onderzoek te doen. Kinderen van 20 maanden verschillen qua taalontwikkeling zoveel van elkaar, dat velen van deze kinderen alsnog een acceptabele taalontwikkeling zullen laten zien. Zien we daarentegen een kind van 24 maanden met een Lexiquotiënt onder de 80, dan is er meer reden om het kind terug te laten komen, gehoor te laten onderzoeken en eventueel door te verwijzen. Wat dan sterk meespeelt is hoe het kind zich ontwikkelt op andere ontwikkelingsgebieden. In tabel 12 worden suggesties gegeven voor het handelen op grond van lage Lexiquotiënten bij kinderen van 21, 24 en 27 maanden. Voor de maanden die daartussen liggen, kan men op grond van de gegeven suggesties een keuze maken. Voorts kunnen we gebruik maken van de uitkomsten van het follow-up onderzoek van de Turkse en Tarifitsprekende kinderen van De Koning (2005). Zij kwamen tot de conclusie dat Turkse kinderen met een voorlopig LQ onder de 70 altijd achter bleken te zijn in hun ontwikkeling. Dat betrof kinderen in de leeftijd vanaf 24 maanden. Daarom wordt bij kinderen vanaf 24 maanden in ieder geval enige actie geadviseerd (zie schema in tabel 12). Bij kinderen met een LQ tussen de 70 en 80 waren in het aangehaalde onderzoek de diagnostische resultaten wisselend (zie par. 7.2.7).

Tabel 12 Overzicht van mogelijke actie bij een laag Lexiquotiënt op de Lexiconlijsten.

<i>Leeftijd in maanden</i>	LQ ≤ 70 (percentiel 1 - 2.5)	LQ 70-80 (percentiel 2.5 - 10)	LQ 80-90 (percentiel 10 - 34)	LQ > 90 (percentiel 34 - 100)
21 maanden	Herhaling na drie maanden + taaladviezen.	Taaladviezen	Geen actie	Geen actie
24 maanden	Herhaling na drie maanden + taaladviezen. Indien meer aanwijzingen: verwijzing	Herhaling na drie maanden + taaladviezen.	Geen actie	Geen actie
27 maanden	Verwijzing	Indien meer aanwijzingen: verwijzing; anders: herhaling na drie maanden + taaladviezen.	Taaladviezen	Geen actie
30 maanden	Verwijzing	Verwijzing	Taaladviezen	Geen actie

Herhaling van het onderzoek met de Lexiconlijst

Herhaling in het schema hierboven houdt in opnieuw een onderzoek met de Lexiconlijst, eventueel aangevuld met ander taalonderzoek.

Taaladviezen

Met taaladviezen wordt bedoeld: adviezen te geven door de jeugdarts, verpleegkundige of logopedist met betrekking tot taalstimulering. Zo kunnen we denken aan adviezen aan de ouders met betrekking tot voorlezen, het stimuleren van de ouder - kind interactie, plaatsing in een peuterspeelzaal of voorschool, of verwijzing naar een specifiek taalontwikkelingsprogramma in de buurt.

Indien meer aanwijzingen

De taalontwikkeling is één van de ontwikkelingsdomeinen van het kind. Een lage score op de Lexiconlijst kan men bezien tegen het licht van de algehele ontwikkeling. Mede op grond van andere ontwikkelingsaspecten zal dan een verwijzing tot stand kunnen komen.

Verwijzing

Een verwijzing heeft ten doel uitgebreider onderzoek, en eventueel behandeling. Bij kinderen onder de 3 jaar denken we in eerste instantie aan verwijzing naar een Audiologisch Centrum. Ook als er twijfels zijn aan het gehoor is verwijzing naar het Audiologisch Centrum het meest voor de hand liggend. De verwijzing loopt in de regel via de huisarts, of kinderarts. (Voor een lijst van Audiologische Centra, zie www.fenac.nl).

Andere verwijsmogelijkheden, op grond van de meest voorkomende oorzaken van een achterblijvende taalontwikkeling, zijn:

- a) KNO-arts bij vermoeden van medische problematiek;
- b) sociaal pedagogische dienst bij algehele ontwikkelingsachterstand;
- c) logopedist bij een stoornis in de taalproductie;
- d) logopedist bij stoornis in het taalbegrip én in de taalproductie;
- e) kinderpsychiater bij overige stoornissen, zoals autisme en aanverwante problemen;
- f) sociaal pedagogische dienst of medisch kleuterdagverblijf bij zeer ernstige verwaarlozing.

Voorlichting aan de ouders

Het voorlichten van migrantenouders vraagt nog meer dan de voorlichting aan Nederlandse ouders een persoonlijke aanpak. Schriftelijk materiaal bestaat wel (zie bijlage 1, Adressen), maar alleen het overhandigen daarvan werkt niet bij mensen die niet gewend zijn op die manier informatie te verwerken (Yumusak & Hoogsteder 1999). De voorlichting kan het beste gegeven worden in de eigen taal, met behulp van een tolk (voor het werken met een tolk, zie bijlage 3).

Als ondersteuning van het gesprek kan men gebruik maken van de folders van de FENAC voor de ouders met betrekking tot kinderen met gehoorproblemen en met spraaktaalproblemen in het Turks, Engels, Marokkaans-Arabisch, Tarifit-Berbers (zie bijlage 1, Adressen).

